

Tartu Riiklik Ülikool
NSV Liidu ajaloo kateeder

Toivo Sael

H. Pöogelmanni tege-
vusest aastatel 1920-1925

Diplomitöö

Juhendaja: prof. H. Moosberg

TRÜ NSV Liidu ajaloo kat.

Inr. nr. 2128

Tartu 1965

Sissejuhatus

Iga ühiskondlik formatsioon jätab endast järele midagi positiivset, midagi kasulikku, mis kasutatakse ära järgnevate põlvkondade poolt.

Iga inimene, sõltumata tema kohast ühiskonnas ja tema iseloomujoontest, jätab endast järele mälestuse, ning mida haritum, aktiivsem, keed samal ajal tagasihoidlikum ta on, seda kaugem jääb ta ajalukku piisima.

Juba vana-aegast tunneme me Spartacust, Itaalia põliselanikke, kes kirjutas omma nime ajalukku Rooma vabariigis toimunud orjade ülestõusu vaprast jehhina. Meile on tuntud suurte vene väejuhtide Suworovi ja Kutuzovi nimed; ülemaailmselt tuntud kunstnikud Repin ja Serov ja sajad teised. Nad kõik jätsid endast järele midagi erilist, midagi suurt, mille poolt nad erinevad

üriksteisest ja millega töid nad endale
„mälestussamba“, nagu kirjutas A. Puskew.

Mulle poolt on meile aga kallis
Hans Pöögelmanu, see tavaline eesti kü-
lapoiss, kelle sünnist käesoleva aasta
lõpul möödub 90 aastat?

H. Pöögelmanu sündis 30. detsemb-
ril 1875. aastal Tilgandimaal, Paistu kihelkonnas, Aiche vallas lasterikas talu-
poja perekonnas. Juba 7-aastaselt tuli
harkata tal kargas käima.

Sävel õppis H. Pöögelmanu Tõlli
kiilakoolis, kes testamenti ja lauluraa-
matut turbiti ja vitsakimbuga ihu
ja „vaimu“ hariti. Tõlli kiilakoolist sat-
tus H. Pöögelmanu Tuhalaane veneuse kihel-
konnakooli, millisest ta läks Paistu kihel-
konnakooli, kus tol ajal olid õpetajateks
Fr. Säbelmann ja P. Ruibel. Siin tegi
ta 11-aastaselt oma esimesed katsed luu-
letamises. Oma haridusteed jätkas noor
Pöögelmanu 1887. aastal avatud besti Alek-
sandri kooli Jakob Tamme käe all.

Juba koolipingis avaldas H. Pöögel-
manni tulevase töö mõte selles, et ta
kooli ajalehe toimetajaks valiti. Vä stiili-
liselt hästi väljatöötatud kirjutused võit-

süd kõigi tähelepanu. Väesus aga ei võimaldanud edasi õppida. 17 aastase noormehega asus ta rahvakooliõpetajaks Virtsjärvetele, pärast Pelistverele. Nelja ja poole aastase töö tagajärg oli see, et ta ümbruses kuulsaks sai oma usuvastaste kõnedega ja karuskustegelasega. Usuvastane vaim aga viis ta kohapealsete vaimulikudega vastuolule. Tüsiltpoolt jäi kitsaks enesearendamise võimalus mahajäänud keilas ja nii siirdus H. Pöögelman Viljandi postkontorisse õppima. Peagi sooritas ta postiasjanduses nõutava eksami prantsuse ja saksa keeles. Prae poolteise aastast praktikat Viljandis nimetati H. Pöögelmani telegraafiametnikuks Rostovisse.

Keid tsinovniku amet ei suutnud H. Pöögelmani rahuldada. Ta tuli ne iseloom ja uuriv mõistus nõudsid uut, vabamat, avaramat tegevusala. Osavõtu pärast tööliste streigist pidi H. Pöögelman 1899. aastal Rostovist lahkuma. Tulnud Tartu, asus ta „Postimehe“ toimetuses tööle. H. Pöögelman muutus elukutseliseks ajakirjanikuks, kelle „...“ sulg ei jäta kedagi külmavereliseks, vaid ai-

tab; on alati... äritanud ühed vihvale,
teised võitlusele, tööle, tegevusele" ¹

Ajalohetoimetuse töö kõrval pühendis
H. Pöögelmann edasi õppida, eriti ma-
temaatikas, eadina ja kreeka keeles. Kuid
tulise ühiskondlike tegelaseva tõusid
H. Pöögelmanni ette ühiskondlike elu
arehemise küsimused. Kapitalismi areng
Venemaal tõstis ees rea põnevaid sot-
siaal-politilisi probleeme. "Postimehe" juu-
rest lahkus Pöögelmann ja sõitis Sa-
maarasse saksa keele õpetajaks. Kuid
peagi asus ta jälle ajalle juurde töö-
le, seekord "Teataja" toimetusse, kus ta
töötas kuni 1903. aasta suveni. "Teataja"
juures oli õhkoond teistorgune: siin
heideti usk ja rahvuslus eemale, ettepoole
nihetati majanduslike vahetorrad.
Toimetuses ja ümburskoemas oli rida
sotsialiste: Miinther, Veske, Tilde jt, kes
kõnelesid sotsialismist. Tallinnas tegutses-
sid pörandad all ka töölisringid ja
kõigest sellest imbus midagi ka H. Pöög-
gelmanni arusaamisesse. Tema edasi-
tungiv mõistus väendis kõigi nende

¹ R. Vasmi, Hans Pöögelmann, "Oras" nr. 2,
1924, lk. 60.

kiisimuste lahendamist, kuid umbes -
koord seda lahendust anda ei suutnud.
Sooviga - edasi õppida, envast edasi areu-
dada - sõitis H. Pöögelman 1903. aasta
suvel Saksamaale, taskus 350 rubla va-
ha ja hinges tuline soov iihiskonna lii-
kumapanevaid seadusi tundma õppida.

Õpingud Leipzigi Kaubandusülikoo-
lis (1903-1905) olid tähtsaks perioodiks
H. Pöögelmanni elus. Siin "... asus ta sot-
sialismi kui revolutsioonilise õpetuse uu-
rimisele ja see õpetus sai talle kallimaks
kui lähedad elamisvõimalused, mida tal-
le Eesti tõusev kodanlus lahkelt oles
võimaldanud." ¹ Asunud Marxi teoste,
mis põhinevad nii kindlatel reaalsetel
tõsiasjadel, on sarvase otsekohesusega kir-
jutatud, uurimisele ja samal ajal tutu-
des saksa tööliikumise, arenes H. Pöö-
gelmann esimeseks tugevaks Eesti mark-
sistiks, kes sai kindla teoreetilise aluse
oma maailmavaatele. ²

Asunud 1905. aastal Tallinna astus H.

¹ O. Rästas, Seltsimees Pöögelman, "Edasi"
nr. 290, 31. detsember 1922.

² R. Vasmi, Hans Pöögelman, "Oras"
nr. 2, 1924, lk. 61.

Pöögelmann VSD TP-sse. Sellest ajast peale algas tema keev revolutsiooniline tegevus, võitlus sotsiaaldemokraatlike vaadete ja aadete eest Eestis. H. Pöögelmann töötas propagandistina, kõnelejana suurte rahvakoosolekutel, ta kirjutas poliitilisi artikleid, töötas agraarküsimuse alal Eestis. Ta võttis osa põrandalaaduse lehe „Sotsiaaldemokraat“ toimetamisest, töötas ka Tartu sotsiaaldemokraatliku lehe „Hommik“ vastutava toimetajana ja tegi intensiivselt kaastööd demokraatlikule ajalehele „Sõnumid“.⁴

1907. aasta veebruaril lõpul toimunud Soomes, Serijöel Eestimaa sotsiaaldemokraatlike organisatsioonide I ülemaaline konverents. Pöögelmann oli Tallinna organisatsiooni esimehe hulgas. Sel konverentsil etendata jätkivat osa: andis peamistes taktikalistes ja programmilistes küsimustes vastulöögi meeskivikele. II duumvas oli Pöögelmann „Hommiku“ ja „Sõnumite“ kirjasaatja, kuuni eesti kodanlik tegelane K. Hellat avalikult „Virulases“ kirjutas, et H. Pöögelmann vale nime all duumva kirjasaatjate hulgas töötas. See sundis teda veelgi ettevaatlikum olema.

⁴ Mõningad eluloolised andmed Hans Pöögelmannist, „Edasi“ Nr. 177, 30. detsember 1935.

Põrandaaluine elu muutus üha raskemaks ja H. Pöögelmannel tuli see tahtmata vahetada maapagulase eluga. Ta sõitis Soome kaudu 1907. aasta oktoobris Pariisi. Kogu talve kuulas ta loenguid kirjandusajaloost ja majandusteadusest Sorbonne ülikoolis, täiendas end keeltes ja uuris prantsuse tööliskäimise ajalugu.

Nahepeal oli Eesti alanud tööliskäimise tõus: ilmusid uuesti lehed ja intensiivsus ametiühingute tegevus ning see tõmbas H. Pöögelmanni kodumaale. Jõudnud 1908. aasta sügisel kohale, hakkas ta aktiivselt kaastööd tegema ametiühingute ajakirjale "Töö". Kuuld 18. aprillil (1. mail) 1909. aastal tabati ta Tallinnas Töölistemajas ja saadeti kelyaks aastaks Siberisse Narõni maakonda asumisele.

Talvistades põgenevusplaani, vahetaski H. Pöögelmann 1911. aastal Siberi metsad New-Yorgiga, kuhu teda kutsuti "Uue Elma" toimetajaks. Leht oli raskes seisukorras. Elata-des end turniandnuisega, korraldas H. Pöögelmann sidemeid linnade ja organisatsioonidega; ta lõi sideme isegi Ameerika Sotsialistliku Parteiiga, mille tagajärjel lehe seisukord märksa paranes ja lugejate arv

mitmekordistus. H. Pöögelmanni toimetusel muutus leht marksiistlikuks.

Ameerika eesti asurikkude juures oli H. Pöögelmannist jäänud kõige parem välestus. Ühe sealse töölisliikumise juhi sõnade järgi olewat just H. Pöögelmann olnud see, kes Ameerika eestlastele andis organisatsioonilise ühtsuse ja neid sotsialistlikku liikumise orbiiti tõmbas.¹

Revolutsiooni puhkemine Venemaal vabastas ka H. Pöögelmanni maapagulase karmitsabest. Vällinna tagasireis läks nüüd üle Väikse ookeani. See mitmekilgselt huvitav reis, millega Pöögelmanni paremad mälestused seotud on, oli talle wagu väikeseks kompensatsiooniks maapagulase viletsuse eest. Ühe aasta vältel oli tehtud reis ümber maa-kerka. Pagulasewa lahanti Vällinnast läände, keeva sinna aga idast vabawa tagasi tuldi.

Jõudnud Vällinna, liilibus H. Pöögelmann kohe revolutsioonilisse tegevusse: töötas „Kiire“ ja „Maatamehe“ toimetuses, sõdis kirkuteškoosolekutel meesuurikega, esines tööliškoosolekutel jne. 1917. aastal valiti H. Pöögelmann Vällinna linnavolikogusse, mis saatis ta omal

¹ R. Vasmi, Hans Pöögelmann, „Oras“ nr. 2, 1924, lk. 62.

esindajana Maavõrkogusse, kust ta bolsševike fraktsiooni liikmena paljastas selle asutuse kodanliku iseloomu. Maatameeste kooresentsil 1917. aasta augustis valiti H. Pöögelman maatameeste keskbüroo liikmeks.

Suure sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamisest ja nõukogude võimu kehtestamisest võttis H. Pöögelman aktiivset osa. Ta valiti Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Väitekomitee liikmeks ja maaosakonna juhatajaks.

Saksa okupatsioonivägede pealetungi tõttu pidid nõukogude võimu asutused bestist 1918. aasta veebruaris evakueeruma. Pärast evakueerumist töötas H. Pöögelman kuni 1918. aasta novembrini Moskovas Rahvasajade Rahvakomissariaadi Eesti osakonna juhatajana ja sama rahvakomissariaadi kolleegiumi liikmena. Aastail 1918-1919 juhtis H. Pöögelman Eesti Tööraha Kommuuni Valitsuse liikmena Rahvamajanduse Valitsuse tegevust.¹

Pärast Eesti Tööraha Kommuuni likvideerimist töötas H. Pöögelman EKP Keskkomitee välisbüroo liikmena ja võttis osa Petrogradis ilmuva eesti ajalehe „Edasi“ tööst.

¹ R. Majak, Hans Pöögelman, „Lipukardjad“

H. Pöögelmanni tegevusest aastatel 1920-1925 püüab autor anda ülevaadet järgnevas töös. Põhjalikumalt valgustatakse H. Pöögelmanni publitsistlikku tegevust, sest selle kohta on rikkalikult materjali H. Pöögelmanni artiklite näol, mis ilmusid ajalehes "Edasi" ja ajakirjades "Oras" ja "Klassivõitlus". Samuti püütakse anda ülevaadet H. Pöögelmanni partei- ja pedagoogitegevusest, kuigi selle kohta on võrdlemisi vähe materjali. Peale H. Pöögelmanni ajakirjanduses ilmunud artiklite on töö kirjutanisel kasutatud põhiseisukohti EKP ja ENSV ajaloost¹; Liebmani, Saarniide jt. uurimusi sõjajärgse revolutsioonilise kriisi kohta bestis aastatel 1920-1924²; dokumentide kogumikke EKP I ja II kongressi kohta ning "Võitluse taga" ja "Lipukandjad"³.

aga
mõeldu-
sest
kupest
arhiivid

Hans Pöögelmanni elu ja tegevust on seni võrdlemisi vähe uuritud. Kuigi tema 50-nda ja 60-nda sünnipäeva puhul ilmusid ajalehes "Edasi" 1925. aastal ja 1935. aastal liiki-

¹ Ülevaade EKP ajaloost, II osa, Tallinn, 1963.
Eesti NSV Ajalugu, Tallinn, 1957.

² A. Liebman, EKP sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail, Tallinn, 1961.
A. Liebman, EKP loomise ajaloost, Tallinn, 1960.

³ Revolutsiooni lipukandjad, I osa, Tallinn, 1962.

kokkuvõttes tema elust, ei ole jäänud tänapäevani. H. Pöögelmanni elust ja tegevusest üldist teost välja anda. Täsi küll, praegu töötavad H. Pöögelmanni uurimisel üda nõukogude ajaloolasi ja on oodata, et selle suure eesti revolutsionääri 90-ndaks sünnipäevaks ilmub ülevaade tema elust ja revolutsioonilisest tegevusest.

I peatükk

H. Pöögelmanni tegevusest Kominternis ja EKP Keskkomitee välisbüroos 1920-25. aastail

Eesti Võõrahva Kommuuni liitasaamise tagajärjel pidi H. Pöögelmann Bestist evakueeruma. Ta osus elama Leningradi, kus pühendas kõik oma teadmised ja oskused socialismi ülessehitamiseks Nõukogude Liidus. Olles eemal siinimaast jälgis ta järjekindlalt siinset elu. Ta ei kaotanud usku nõukogude korra taasehitamisesse Bestis. H. Pöögelmann mõistis, et võidu eest tuleb veel palju verd valada lahingutes eesti kodanusega ja välisimperialistidega. Järgnevalt vaatleme, kuidas H. Pöögelmann võttis osa eesti töörahva vabastamisvõitlusest kodanliku diktatuuri vastu.

H. Pöögelmann oli üks Kominterni asutajaid. Juba New-Yorgis asus ta toetama Lenini seisukohta uue proletaristide parteide rahvusvahelise ühenduse loomise küsimusest. Ta

paljastas II Internatsionaali poolt töörah-
va huvide reetmist nii „Uues Tõmas“ kui
ka 1917. aastal „Kiires“ ja „Töölisel“. Lennu tun-
dis teda kui järjekindlat internatsionalisti.
Kominterni asutamisest kirjutas ta bulgari
H. Pöögelmanni märkis, et 1918. aasta lõpul il-
mus „Pravdas“ VK(b)P Keskkomitee raadio-
gramm, milles teatati VK(b)P, Leedu, Valgevene,
Ukraina, Poola ja Hollandi kommunistlike partei-
de lahtitulemisest II Internatsionaali uuesti ellu-
kehtsemisest. Selles raadiogrammis kutsuti kõi-
ki kommuniste ühinema. 24. jaanuaril 1919.
aastal avaldati „Pravdas“ üleskutsel kommunist-
like Internatsionaali I kongressiks. Üleskut-
ses rõhutati Kominterni loomise tähtsust, kirjel-
tati selle organisatsiooni eesmärkidest, takti-
kist jne. Kongressile kutsutavate nimetajas
oli ka Eestimaa Kommunistlik Partei. H. Pöögel-
manni ^(kirjutas) et see oli viis esimest korda, kus meie
parteid iseseisvaks nimetati. Selle aluseks oli
riiklike piiride loomine Nõukogude Venemaa
ja Eesti vahel. Peagi tuli Eesti Tööraha Kom-
muni asukohta - Luugasse kutse, milles teata-
ti kongressi ajast. EKP esindajana seisis H.
Pöögelmann 1919. aasta veebruaris Moskovasse.

H. Pöögelmanni mälestusi Kominterni asutamise
kongressist. „Klassivõitlus“ 1934, nr. 2.

Enne kongressi toimus Kremlinis 1. märtsil nõupidamine, mida juhatas Lenin. Sellest võttis osa ka H. Pöögelman. Nõupidamisel arutati küsimust, kas kokkutulev esinduskogu saab töötama konverentsi või kongressina? Eranam, arvas, et ainult kongress võib aidata Internatsionaali, mis sellest, et saadikute arv ja kommunistlikud parteid veel väikesed on; keegi ei kahelnud uue Internatsionaali muutmises võimsaks rahvusvaheliseks organisatsiooniks. Ainult Saksamaa Spartacuse liidu esindaja Max Albert nõudis oma organisatsiooni nimel, et koosolek töötaks konverentsina ja viiks läbi kongressi kokku kutsumise seltsööd. Tä pöhyindas seda saadikute arvu vähenemisega. Hoolimata Soome Kommunistliku Partei esindaja ja teiste, sealhulgas ka H. Pöögelmani, vastupidisest arvamusest, nõustus Lenin Albertiga.

Nõupidamisel arutati läbi kõik organisatsioonilised küsimused: päevakord, sõnavõttud jne. H. Pöögelman imestas, kui asjalikult, kiiresti ja lihtsalt lahendas Lenin kõik küsimused¹.

Konverents alustas oma tööd 2. märtsi õhtul Kremlinis. Koos oli 50 saadikut. Konverentsi töö toimus saksa keeles, nagu 1. märtsi nõupidamisel kokku lepitati. Konverentsi juhatusse valiti

¹ H. Pöögelman. Mälestusi Kominterni asutamise kongressist. "Klassivõitlus" 1934, nr. 2, lk. 19.

V. I. Lenin, Max Albert, Fritz Platten Šveitsist ning sekretärikes G. Kleinger-Volga Savsa asunduse esindaja.¹

Kahpeal olid kohale jändand veel mõned saadikud ning 4. märtsil tekkis „kongressi“ küsimus ülesti päevakorda. Enamus hääletas „kongressi“ poolt ja 4-6. märtsini töötas Kominterni I kongress Moskvas. Kongressi saal oli pealtkumilajätist tulvil. Ja kui kongress võttis vastu otsuse asutada Kommunistlik Internatsionaal, siis puhkes valla kirjeldamata ovatsioon. Kongressil vastu võetud dokumentidest suure ajaloolise tähtsusega oli V. I. Lenini ettekanne ja teesid „Kodanlike demokraatia ja proletariaadi diktatuuri“ kohta.²

Viimased olid tegelikult Kominterni programmilises dokumendis, poliitiliseks platvormiks, mis vastandati II Internatsionaali platvormile. V. I. Lenini teesid ühendasid kongressi ümber revolutsioonilised jõud Kominterni ajaloolise ülesande - proletariaadi diktatuuri eest peetava võitluseks. Võeti vastu otsus Zimmerwaldi ühenduse funktsioonide üleandmise kohta Kominternile. Kõigil parteidel oli õigus 8 kuu jooksul teatada enda astumisest III Internatsionaali Kongressi

¹ H. Pöggelmann. Mälestusi Kominterni asutamise kongressist. „Klassivõitlus“ 1934, nr. 2, lk. 20.

² V. I. Lenin. Teosed, kd. 28, lk. 435-452.

lõpul H. Pöögelmanni ettepanekul kirjutas iga Kominterni „looja“ oma allkirja Kominterni I kongressi manifestile. Pöögelman pöördus ise allkirja saamiseks V. J. Lenini poole, kes selle meel-
di andis.¹ Kongressil valiti Kominterni Täitev-
komitee.

Kominterni II kongressil ütles V. J. Lenin I kongressi kohta: „I kongressil... me ainult andsime kogu maailma proletariaadi põhiideed, me ainult kutsusime illes võitluseks, me ainult küsisime, kes on need inimesed, kes suudavad minna seda teed?“²

V. J. Lenin oli tuline Kominterni ideede propageerija. Eesti töörahva hulgas täitis seda ülesannet H. Pöögelman, kes oli kõikide järgnevate Kominterni kongresside saadikuteks EKP poolt (peale viimast - VII-ndat, kus teda ei olnud, sest ta oli tollal haige ja ravimisel sanatooriumis).

Pärast Tartu rahet ei saanud Eesti Kommunistlik Partei organisatsioon kuuluda enam VK (b) P koosseisu; ta tegutses proletariaadi parteina kodanlikes Eestis illegaalselt, kellel pidi ole-
ma oma programm, põhiõie, strateegia, taktika

¹ H. Pöögelman. Mälestusi Kominterni asutamise kongressist. „Klassivõitlus“ 1934, nr. 2, lk. 20.

² V. J. Lenin. Teosed, kd. 31, lk. 204.

ja ülesanded, kes võis iseseisva parteina kuuluda Kominterni.¹

ÜK (B)P aksepteeris selle uue EKP olukorra 1920. aasta juunis², kuigi J. Palvadre rühm püüdis seda takistada. Lähivääkimistel õestimaa partei organisatsioon astumisel Kominterni iseseisvaks liikmeks tegi H. Pöögelmann suure töö ära. Ta aitas leua sidemeid teiste maadega ja seal elavate eesti kommunistidega.

Pärast Kominterni I kongressi kasvas uue Internatsionaali mõju järgest. Suurenes kommunistlike parteide arv, mis tugevdas revolutsioonilist rinnet. Samal ajal oli noortesse kommunistlikesse parteidesse astunud palju endiste sotsiaaldemokraatlike ja anarho-sündikalistlike organisatsioonide liikmeid, kes tõid eesega kaasa parempoolse ja „pahempoolse“ oportunisti igandid. Kommunistlike parteide es seisis ülesanne likvideerida oportunism ja arendada tööd marksistlik-leninlike printsiipide alusel. Seda ülesannet täitis Kominterni II kongress, mis avati Petrogradis 19. juulil ja töötas Moskvas kuni 7. augustini 1920. aastal. EKP Keskkomitee aruande Kominterni

¹Õestimaa Kommunistliku Partei I kongress. Dokumentide ja materjali. Tallinn 1960, lk. 17-24.

²Lealsamas, lk. 25.

II kongressile tööliskukumise, majanduslike de-
korra, kodanlike ja väikekodanlike parteide ning
Kommunistlike Partei besti organisatsioonide tegevuse
kohta ajavahemikul 1918. aasta november - 1920.
aasta juuli, koostas H. Pöögelmann.¹

V. I. Lenin oma ellekannetes „Rahvusvahelisest de-
korrast ja Kommunistlike Internatsionaali põhi-
ülesannetest“, kõnedes „Kommunistlike Partei osas“,
„Kommunistlike Internatsionaali vastuvõtmise tingi-
muste kohta“² pööras peatahelepanu mit tüüpi
parteide loomisele, mille eeskujuks seadis ta
V°K(b)P. Sellel kongressil H. Pöögelmann võttis
osa mitmete komisjonide tööst ning ta valiti ko-
mitseri Väitekomiteesse. Ta kirjutas selle kong-
ressi kohta: „... võis ütelda; mis ilmas iganes
proletaarselt revolutsioonilist olemas, see oli nüüd
Moskvas..., oli püüdnud Kommunistlike Inter-
natsionaali kongressil esineda... kõigest lähipää-
senise kitsendustest hoolimata, mis imperialistid
... kõigil ilmapaartidel ette seadsid.“³ Pöögel-
mann rõhutas, et seoses revolutsiooniliste jõu-
dude koondamise küsimusega tekis illes poliitilise
võitluse probleem, mis oli parteides palju

¹ EKP I kongress, lk. 33-41.

² V. I. Lenin. Teosed, kd. 31, lk. 185-232.

³ H. Pöögelmann. Kommunistlike Internatsionaali II kong-
ress. „Klassivõitlus“ 1920, nr. 6/11, lk. 16.

vaidlusi tekitanud. Algul arutas seda küsimust Kominterni Väitvõrkomitee, kes koostas teesid, mis omakorda anti arutada vastavale komisjonile.¹ Kui komisjoni aruandja teatas kongressi üldkoosolekule, et komisjon kiitis teesid heaks, siis oli selge, et kongressi tööl on ka tagajärge.² H. Pöögelmani aruandlises põhjalikult rahvus- ja kolonialeksisimuse arutamist kongressil. Ta kirjutas, et selles küsimuses vastu võetud resolutsioon sisaldas kahte ülesannet: 1) luua kindel side aasumaade revolutsioonilise liikumise ja Kominterni vahel ja 2) koostada imperialistlike maade tööliselassi toetama nende riikide aasumaade liikumist.³

99
H.P
mit
Lenin

H. Pöögelmani peatus ka teisel väga tähtsal küsimusel - nimelt Kominterni vastuvõtmise tingimustel. Ta mõistis teravalt hukka kõik need oportunistid, kes püüdsid avada uksed paarlamentarismile, teda oportunismi rappa täingata. Oportunistidega murdi piike ka selliste küsimuste juures, kui "Parlamentarism" ja "Ametiühingute küsimus".⁴ Pöögelmani toetas Lenini seisukohta, et kommunistlikud parteid peavad juhtima

9

¹ Tga kongressi päevakorra prakti ettevalmistamises oli oma komisjon moodustatud.

² „Klassivõitlus“ 1920, nr. 6/11, lk. 18.

³ V. J. Lenin. Teosed, kd. 31, lk. 210-212.

⁴ Lealsamas, lk. 18-23

ametühinguid revolutsioonilise võitluse teele. Pöögelmanni lõppjäreldus oli, et Kominterni II kongressis tähtis oma ülesandad.¹

Kominterni II kongressi otsustel ja V.T. Lenini teosel „Pakempoolne“ lastehaigus kommunismis, mis ilmus enne II kongressi, oli suur tähtsus Eestimaa parteiorganisatsiooni tegusele. H. Pöögelmann aitas toimetada Eestisse seda Lenini teost kui ka II kongressi materjale, mis ilmusid ajalehes „Kommunist“. Suures tiraažis lehitati Pöögelmanni tõlgitud „Kommunistliku Internatsionaali manifesti kogu töörahvale“ ja Kominterni II kongressi resolutsiooni parlamentarismi kohta.

Pärast Kominterni II kongressi asus Partei Eestimaa organisatsioon oma I kongressi ettevalmistamiselt, millest võttis aktiivselt osa ka H. Pöögelmann. Kongress toimus Tallinnas illegaalselt 1920. aasta novembris.² Keskkomitee tegevusest esines aruandega V. Kingissepp, Eesti Tööraha Kommuuni tegevusest saatis kongressile kirjaliku aruande J. Auvelt. R. Vakmann võttis sõna Kominterni II kongressist, mille otsused ühel häälel heaks kiideti. Võeti vastu otsus partei nimetamise kohta Eestimaa Kommunistlikuks Parteiaks. Ettekanne EKP program-

¹ V.T. Lenin. Teosed, kd. 31, lk. 25.

² Ülevaade EKP Ajaloost II, Ilm. 1963, lk. 37-44.

anna

mist, mille projekti oli koostanud H. Pöögelmann, esines kongressil V. Kingissepp. Seda arutati ja parandati. Kongressil vastu võetud programmi sisaldas mõningaid vigu arvurakisimuses.

EKP I kongressil otsustati tihendada kontaktis VK(ö)P-ga. Edasises töös lähtus EKP proletaarsete internatsionalismi seisukohtadest. Kongressil valitud EKP keskkomiteesse kuulusid: J. Anvelt, V. Kingissepp, J. Kreuks, P. Lepp, M. Lixemets, H. Pöögelmann, J. Rästas, O. Rästas ja B. Vakmann.

1921. aastaks oli Nõukogude Venemaa purustanud kõik sise- ja välisvaenlased. Samal ajal õnnestus kodanluseel maha suruda rida töölisklassi väljaastumisi kapitalistlikes maades. Neis tingimustes tuli töölisklassile ette valmistada uutest lahingutest.

Selle ülesande tõstiski üles Kominterni III kongress, mis toimus 22. juunist - 12. juulini 1921. aastal Moskvas. Kongressi töö oli väga pingeline: päevakavvas olnud 13 küsimusest arutati 11 päevaga läbi ainult 3 küsimust¹. Peale kongressi koosolekute tuli H. Pöögelmannil osa võtta Internatsionaali Väitvõtte komitee koosolekute, mitmete komisjonide

¹ H. Pöögelmanni kiri Juuliale 2. juuli 1921. a.

kuus?
nõudes

tööst jne. Kongressi käigus oli H. Pöögelmanu järgemöödalt loomni seisukohtadel.

Kongressi ajal toimus Besti, Leedu ja Läti delegatsioonide nõupidamine, millest võtsid osa Anvelt, Krüger (Lepp) ja Pöögelmanu eesti delegatsioonist. Sel nõupidamisel oli H. Pöögelmanu sekretäriks. Ettekandega EKP tegevusest esines J. Anvelt¹. Nõupidamisel otsustati tugevdada omavahelisi sidemeid informatsiooni saamise, tehniliste ulesannete ja üksikute aktsioonide koordineerimise eesmärgil².

Komiteeni III kongressi tegevusest kirjutas H. Pöögelmanu artiklis „Kolmanda versta posti juures“³ Tseloomustades tööliikumist pärast sõda ta kirjutas: „Selles loodusjõulises voogamises oli kom. Intern. nagu laine-dest väljarenkinud kalju, mille tipult kaugele üle lainete paistev lipp oma järgemöödla programmiga ilmasõja keerus sotsialisti-
de ja ametiühisuste juhtide äravõetliku po-
liitika mõjul segamini löödud tööliikumises-
se ühiste teepiiridat valgust püüdis kiilva-

¹ EKP II kongress. Dokumentide ja materjali väl-
lann, 1962, lk. 142-147.

² Tealsamas, lk. 148.

³ „Klassi võitlus“ 1921, nr. 7/8, lk. 2-9.

ta, neid uuesti kindla eesmärgiga võitlusele kutsus." ¹ H. Pöögelmann näitas, et III kongressil jätkati II kongressil piustitatud ulesande täitmist: leppimatu võitlus oportunistide vastu. Kongressi käigus kerkis illes küsimus parempoolsetest vigadest kommunistlikes parteides. H. Pöögelmann kirjutas, et kongress võitles nii parempoolsete kui ka selliste voolude vastu "kes võitluse taga peidavad lohiseda." ²

Pärast III kongressi saatis H. Pöögelmann materjale ja enda poolt kirjutatud artikleid EKP tegelastele Eesti. Vastutussema informeeris V. Kingissepp EKP Keskkomitee Venemaa Bürood olukorrast Eestis.

Pärast Kominterri III kongressi lõppu jäi H. Pöögelmann veel mõneks ajaks Moskvasse, kus ta võttis osa mitmete EKP Kominterri Eesti Sektsiooni ja Venemaa Büroo küsimuste lahendamisest. Samuti tõlkis ta Kominterri üleskutsesid ja muid materjale ning esines Moskvas eestlaste koosolekul ettekandega Kominterri III kongressist. ³

¹ "Klassivõitlus" 1921, nr. 7/8, lk. 2.

² Sealsamas, lk. 8.

³ H. Pöögelmanni kiri juuliale 29. juuli 1921.a.

venemaa-
büroo

16. augustil jõudis H. Pöögelmanni Petrogradi. Ka siin esines ta ettekandega Kominterni III kongressist. Petrogradis töötas ta väga palju: tõlkis Kominterni kongressi resolutsioonid, tegi ajalehete kaastööd, saatis Moskovasse informatsiooni jne.¹ Välj paluvad isegi nii paljud aega, et sõita oma perekonda vaatama.²

1921. aastal laienes tunduvalt töölisklassi revolutsiooniline liikumine. Kodanlus tugevdas terrorit eesriivlike tööliste vastu. EKP Keskkomitee püüdis tugevdada sidemeid rahvahulkadega ja eihendada illegaalne töö legaalse tööga. Tuli alustada võitlust töölisklassi osaliste nõudmis- te eest ning suunata järg-järgult töörahvas võitlusele lõppesmärkide eest. Kõiki neid küsimusi arutas EKP II kongress, mis toimus oktoobris 1921. aastal. Aru- andega Kominterni III kongressist ja EKP Välisbiroo tegevusest esines J. Anvelt. Kongress valis jälle H. Pöögelmanni koos J. An- veldi, V. Kingissepa jt. EKP Keskkomitee liik- meiks.³

Pöögelmanni tähtis eeldiselt EKP Kesk-

¹ H. Pöögelmanni kiri Juliale 21. august 1921. a.

² Sealzamas.

³ EKP II kongress, lk. 255-271.

Komitee ilusandeid. Peale kaastöö „Klassi-
võitlusel“ ja „Edasile“ kirjutas ta EKP-le
lehtlehti ja artikleid ajalehele „Kommu-
nist“. Selles ilmusid suurem osa H. Pöögeli-
manni artikleid allkirjata. 1922. aasta veeb-
ruaris ilmus ta artikkel „Rajariigid hä-
daohus“, milles ta näitas, et seesis Nõukogu-
de Venemaa rahvusvaheliste suhete parane-
misega kaotavad väikeriigid oma endise
tähtsuse suurriikide poliitikas.¹

1921. aasta lõpul ja 1922. aasta algul suu-
nas EKP kogu tähelepanu rahvusvahelisele organiseerimisele ja rahvahulkade võitluse aktiivsuse
tõstmisele.²

Raskets kaotuses EKP-le oli V. Kiw-
gissepa mõrvamine eesti kodanluse poolt.
Kuid EKP Keskkomitee kaandas oma jõud
ja J. Anveldi juhtimisel valmistati ette EKP
III kongress, mis toimus 1922. aasta septemb-
ris. Ka sellel kongressil valiti H. Pöögeli-
mann EKP Keskkomitee liikmeks.

Rahvusvahelise olukorraga 1922. aastal ise-
loomustab ühelt poolt Nõukogude võimude
tugevdamine Venemaal, rahvamaajanduse

¹ H. Pöögeliann. Rajariigid hädaohus. „Kommu-
nist“ 22. veebruar 1922. a. Tärgaandja - EKP
Kominterni Eesti seadus.

² EKP II kongress, lk. 344-347.

taastamine uue majanduspoliitika alusel ning VFNŠV rahvusvahelise autoriteedi kasu- teiselt poolt — kapitalistlikes maades tugev- nev reaktiivoni pealetung tööajalassile.

Neid küsimusi areutas Kominterni IV kong- ress, mis toimus Moskvas 5. novembrist — 5. detsembrini 1922. aastal. H. Pöögelmaner sõi- tis paar nädalat enne kongressi algust Moskvasse, et osa võtta kongressi etteval- mistustöödest. Ta koostas materjale, võttis osa Kominterni Väitekomitee koosoleku- test. Kongressi ajal kirjutas ta, et töö kestab hoogsalt edasi, kui ta leiab aega, siis kirjutas Piiterisse ja mujale: „see on mu kohus, seda pean ma tegema“. Ta kir- jutas kongressi ajal pooltise tosiwa ümber artikleid, mõned iswa mahukad¹, mis väi- gid päevavalgust „Klassivõitluse“, „Edasi“ või „Kommunisti“ vergusel.

Kongressil esines ettekandega „Vüs aas- tat vene revolutsiooni ja rahvusvahelise re- volutsiooni perspektiivid“ V. I. Lenin. Kongres- sil rõhutati, et kommunistlike parteide ülesandeks on pidev töö rahvahulkades ühise väerunde tactica alusel.

Kominterni IV kongressi otsuseid arutati

¹ H. Pöögelmaneri kiri Juliale 30. oktoober 1922. a.

EKP I konverentsil 1923. aasta märtsis. Konverents määras kindlaks EKP taktika eeliseisvatel Riigikogu valimistel. Lähtudes Komintereni IV kongressi otsustest, piiristas konverents valimiseltseks loosungiks: „Töörahas läheb valimisvõitlusele tööraha valitsuse eest!“ EKP ei saanud valimistel, mis toimusid 1923. aasta kevadel, esineda vahetult oma nimekirjädlega. Sa võttis osa „Tööraha Ühise Väerinde“ nimekirjädlega. Tööliste koalitsioonil esitati kandidaatideks II Riigikogusse J. Anvelt, H. Pöögelmann, J. Kreuks, O. Rästas jt. Kuigi kodanlus tehis- tas EKP juhtivate tegelaste valimised, läks Riigikogusse siiski 10 kommunisti.

Ühise Väerinde taktikast kirjutas H. Pöögelmann palju. Komintereni kaudu sai kogu maailma proletarivaat teada es- ti kodanluse mõrvaatööst. Nii avaldas Komintereni Taitukomitee läkituse V. King- sepa mõrvaatööst puhul¹. Komintereni üles- kutses J. Kreuksi² tapmise kohta kirjutati, et Eesti valitsus tappis EKP keskkomitee liik-

¹ „Vrellide taga“. Mälestusi ja dokumente eesti kommunistide võitlusest kodanlikus vanglas.

Tallinn 1962, lk. 66-68

² Sealsamas, lk. 68.

me ja Kominterni IV kongressi saadikute
J. Kreuksi. „Seltsimehed, Eestimaa töölised
ja kõigi maade töölised, meie vaenlased
tapavad meie üksikuid paremaid juhte,
aga nad ei suuda tappa tööliste klassi ega
tema revolutsioonilist liikumist“.¹ Kom-
interni Töitewkomitee läkituses protesteeriti
samuti „149 protsessi“ vastu.² Need ja paljud
teised Kominterni dokumendid olid koosta-
tud peamiselt H. Pöögelmanni poolt.

Kominterni IV ja V kongressi vahel toi-
musid ras Lääne-Euroopa maades suure-
red klassivõitluse lahingud - ülestõusud
Hamburgis ja Bulgaarias 1923. aasta sügisel.
Nende revolutsiooniliste lahingute käigus sel-
gus, et noored kommunistlikud parteid ei
oleid küllaldase marksistlik-leninliku et-
tevalamistusega, mistõttu nende tegevuses esi-
nes rügu, mis takistasid otsustavat või-
tu kodanluse üle. 1924. aasta 21. jaanua-
ril sai Komintern ja rahvusvaheline pro-
letariaat suure kaotuse osaliseks - suri
V. I. Lenin. Vastuseks sellele koondusid kõi-
gi maade kommunistid veelgi tihedamini
VK(6)P ümber ja tugewdasid võitlust Lenin-

¹ „Trellide taga“, lk. 68.

² Sealsamas, lk. 68-71.

like ideede võidur eest.

Kastud puhkuse ja ravita, pingeline töö avaldas lõpuks H. Pöögelmanni terviselle oma moji. 1924. aasta kevadel ütlesid naised niivõrd üles, et ta kaotas vägemise. Arstide nõudmisel sõitis ta Kubanimaale eestlaste kommunistide "koit", kus ta hakkas kiiresti paranema. Ta puhkuse ajal esines H. Pöögelman rahva ees kõnedega, ta kirjutas "Maipühad saatsime Veni külas mööda, kus mind õige soojalt vastu võeti. Mul tuli mittingutel mõnda korda välja astuda ja pean ütleva, et Veni küla publicum õige suure huriga kuulab". Talle meeldis sealsete koolilaste esinemised, deklamatsioonid jne. "Ja ometi on siin Kubani kasakate pojad, kes tsaari teeninud kantsikumehed ja Denikini seljaluigi olid". Nagu näha, panti Pöögelman tähele meie ühiskonna võrsete kasvul Kubani külas.

2. mail sõitis H. Pöögelman Novorossiiski kaudu Jaltasse. Novorossiiski peatus ta paar päeva, kust kirjutas abikaasale kirjeldas ta sealset loodust ilu ja avaldas soovi külastada kureagi ülesti neid paiku.²

¹ H. Pöögelmanni kiri Juliale 3. mail 1924.a.

² H. Pöögelmanni kiri Juliale 21. mail 1924.a.

Pärast ravi Jaltas sõitis H. Pöögelman Kominterni V kongressile, mis toimus 1924. aastal 17. juunist kuni 8. juulini. Kongressil arutati ideelise võitluse küsimusi, see on - kommunistlike parteide liikmete kasvatamist leninlike ideede vaimus. Selle kongressi tööst Pöögelmani kõrval võtsid EKP esindajateks J. Mänd, O. Rästas ja R. Vakman. Pöögelman tegi kongressi ajal pingelist tööd, ta valiti Kominterni Kontrollkomisjon liikmeks, mille elesandeleid ta täitis kuni 1928. aastani s.o. kuni Kominterni VI kongressini.

Ka pärast kongressi oli H. Pöögelmanil väga palju tööd. 1924. aasta augustis sõitis ta tagasi Leningradi. Jälle ei olnud tal aega perekonna juurde maale sõita. Pöögelman oli alati tähelepanelik oma perekonna suhtes. Kuigi tema hoolitsus naise ja tütre eest ei püüdnud igapäevase materiaalse elu kindlustamisega. Ta hoolitsus järgikindlalt nende vaimse areenimise eest. Tütar Silvia oli 1924. aastal juba seitsmeaastane. Järgmine Pöögelmani kuni näitab kujukalt, kuidas ta hoolitses tütre areenimisest. Augustis 1924. aastal oli kuuvaegitus. Pöögelman leks tahtnud seda nähtust Silviale ise seletada, aga et ta maale sõita ei saanud, siis palus ta abi-

alby

kaasat seda teha: „Niid tuleb Siinul sel-
tust anda. Selles sea ennast kas päikese
ja Silvia või tule(kiimula) ja Silvia vabele,
kus siis tuli on päike, siin maakeri ja Sil-
via - kuu. Seda mööda keidat Siin edasi
liigud, varjad Sa kuu (Silvia) osaliselt või
täiesti päikese eest ära. Loodan, et ta kuida-
gi ikka arm saab.“¹

1924. aasta suvel toimus EKP II konge-
sents, kus areutati läbi Kominterni V kongressi
otsused ja relvastatud ülestõuse küsimus.
Väljaastumise tähtsaks määrati siis.

Ülestõuse ettevalmistamisel pööras EKP
suurt tähelepanu selgitustööle rahva seas.
H. Pöögelmanni abi oli siin väga tähtis. Pal-
jud brošüürid, lehtlehed ja artiklid olid
tema poolt koostatud. Nad ilmusid aga
anonüümselt. Relvastatud ülestõuse üldju-
hiks oli J. Amelt. Kogu ülestõuse ettevalmis-
tamise toimus rangelt konspiratiivselt.
Kohtadel juhtisid ülestõuse rida kommunist-
te, selle kasvatamisele H. Pöögelmann kogu
hingega kaasa oli aidanud. Ülestõuse toi-
mumise ajal ei oleud H. Pöögelmann Eestis,
kuid ta sai kogu teada ülestõusest ja
selle kaotusest. EKP keskkomitee liikmete-

¹ H. Pöögelmanni kiri Juliale 14. augustil 1924. a.

H. Pöögelmanni, O. Rista ja R. Takmanni
allkirjadega informatsioonid kinni saadeti
Kominterni Täitevkomiteele juuba 8. detsember-
il 1924. aastal,¹ milles analüüsiti revolüt-
sioonilist situatsiooni Eestis, ülestõusu ette-
valmistamist, väljaastumist, kaotuse põhjusi
ning perspektiive. Autorid näitavad, et
võitlus Eestis kestab edasi, ehkki rasketes
tingimustes, kuid mitte lootusetu.

EKP jätkas rahvahulkaade organiseeri-
mist ka järgnevatel aastail.

Kokkuvõttes H. Pöögelmanni tegevusest
aastatel 1920-25 tuleb äelda, et ta oli üks
kommunistliku Internatsionaali asutajaid,
selle kongresside (vajajärvalud VIII) delegaat.
Kominterni tegevusest osavõtu kõrval osutas
ta suurt tähelepanu EKP loomisele, mille
keskkomitee liikmeks ta korduvalt valiti.
Aktiivselt võttis ta osa kõigist EKP prog-
rammi, taktika ja organisatsiooniliste kü-
simuste lahendamisest ning parteitöö juhti-
misest.

¹ EKP Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 136, l. 155-161.

II peatükk

Hans Pöogelmanni pedagoogilisest tegevusest ja tööst Looeoblasti Kaubapalatis 1920-25. aastail

1. H. Pöogelmanni pedagoogilisest tegevusest.

Pärast Aleksandrikooli lõpetamist töötas H. Pöogelmann külataskooliõpetajana Virtsjärvel ja Pihstveres. Kuigi ta oli 19. sajandi lõpul surnitud loobuma pedagoogilisest tööst, ei murdnud ta sellele trüundust. Hastail 1919-22 töötas H. Pöogelmann pedagoogina Eesti Võorahva Ülikoolis (EÜÜ) ja Eesti Kõrgemas Parteikoolis.¹

14. märtsil 1919. aastal võttis Eesti Võorahva Kommuni Nõukogu istung, millest võtsid osa Anvelt, Käspert, Mühlberg, Pöogelmann, Rästus ja Tallner, vastu otsuse ETÜ loomise kohta.² ETÜ pidi saama Eesti Võorahva Kommuni kõrgemaks teaduslike töö asutuseks.

ETÜ koosnes poliitilisest ja pedagoogi-

¹ EKP Arhiiv, f. 247, nim. 19, s. -ü. 47, l. 28.

² Eesti Võorahva Kommuni. Dokumentide ja materjalide kogumik. Tallinn 1958, lk. 117.

listest osakonnast. Politehnilised osakonnad:

- 1) ehitisosakond arhitektuur, teede, hidrotehnik ja tövishoiutehnikaga; 2) keemiaosakond metallurgia, mineraalainete tööstuse, kiindainete tööstuse ja taiduainete tööstuse rühmaga;
- 3) mehaanikaosakond jõumasinate, töömashinate, laevahituse ja elektrotehnika rühmaga;
- 4) põllumajanduseosakond üldise põlluharimise, puu- ja aianduse kasvatuse, karia- ja kalakasvatuse ning metsakasvatuse rühmaga;
- 5) rahvamajanduseosakond transpordi, riikliku kooperatsiooni, töö ning varanduse kinnitamise ja krediidi rühmaga.

Pedagoogilised osakonnad: 1) füüsika-matemaatika osakond matemaatika, füüsika, astronoomia, keemia, zooloogia, botaanika ja füüsikalise geograafia rühmaga; 2) ühiskonna-keelte-ajalooteaduste osakonnad.

Ülikooli tegurid olid jaotatud 3 astmesse:

- 1) üldhariduslik; 2) teaduslik-tehniline,
- 3) teaduslik aste.¹

1920. aasta algul oli Eesti Tööraha Ülikoolis üliõpilasi 50 ümber. Suurim osa üliõpilasi tuli Punaarmest, kes said hea ettevalmistuse. ETÜ-st käisid nad 1919. aasta novembri 3. Jordenitsit Pulkovo alt

¹ Eesti Tööraha Kõnnu... lk. 117-118.

minema kutumise¹. Kommunistlike noorte
organisatsioon asetati Eesti Võõrahva Liikoo-
lis 14. jaanuaril 1920. aastal, kui selle liik-
meks astus paarkümmeend noort². Esimene
õppeaasta (1919-20) toimus väga rasketes
tingimustes. E. Tõtsel, kes õppis tollal ETÜ-s,
meeleb: „Auditooriumid olid kiitavata,
kütet jätkus ainult köögile ja vähesel mää-
ral ka ühiselamu tubadele. Istusime beer-
güül palatites, rätikutes, mütsides, viltides
või „bursades“, kandas käes. Auditooriumi-
des oli niivõrd külm, et tint tindipottides
jäätus. Kirjutada võis ainult pliatsiga“³.

Õitlustamine oli väga puudulik: üliõpilas-
sed said kõigest pool naela (200 grammi)
leiba päevas.⁴ Hoolimata kõigest neist ras-
kustest, püüdsid üliõpilased suure visade-
sega teadusele omandada, sest suure revo-
lutsiooni neil see võimalus puudus. H. Pöö-
gelmann luges ETÜ-s poliitökonoomiat ja
töökäsitluse ajalugu. Arvestades seda, et
enamikel meelajast oli puudulik etteval-
mistus, püüdis ta keerukaid poliitökonoo-

¹ Ed. P. Esimene Eesti kommunistlike noorte ~~kollek-~~
kollektiiv ETK juures ajakiri „Noored Kommunaar-
id“ 1922, nr. 15, lk. 20.

² Sealsamas.

³ E. Tõtseli mälestused H. Pöögelmannist.

⁴ „Noored Kommunaarid“ 1922, nr. 15, lk. 20.

mia kirsimusi seletada võimalikult liht-
solt, tundes näiteid igapäevasest elust. Ja
laengud olid huvitavad, oma optimisimiga
innustas ta alati noori. Seminarid olid
elavad, sest üliõpilaste huvi teaduse vastu
oli suur. A. Vallner, kes oli Eesti Töörühva
Ülikooli juratoya, kirjutas, et ETÜ erineb
põhjaltikult endestest ülikoolidest, eriti oma
revolutsioonilise kommunistlike vaimu poo-
lest. „Siin on õpetajad ja kuulajad ühi-
seks perekas kasvunud, neil on ühised huvid“¹

Ja tõesti! Õppejaid koos üliõpilastega
organiseerisid mitmesuguseid ringe, nii po-
litilisi kui ka isetegevuse alal, kuid kah-
juks püüdis üliõpilaste näitemängidel aja-
kohane repertuaar. Selleks tõlkis H. Pöögel-
mann Anton Hammele'i ühevaatuslikke
näidendeid „Marat“ (algselles pealkirjaga
„Jean Paul Marat“). Selle prantsuse revo-
lutsionäiri keegi oli H. Pöögelmannile jii-
ba varem sidamelatedaseks saanud.
Niiid nõustus ta ise mängima Marat'd
ning võttis endale ka režissööri ülesan-
sed. Näidendi tegid kaasa ka üliõpilased

¹ A. Vallner, Eesti Töörühva Ülikool. „Kolm aastat“ kogu Oktoobrirevolutsiooni aastapäevaks. Petrograd 1920, lk. 30.

A. Paas (Marthe Sorveli osa), Valguta, Süpsa-
kas jt.¹ Näidendid lavastati Eesti Töörühva
ülikooli esimesel aastapäeval 2. mail 1920.
aastal ja õnnestus ilikasti. A. Paas mäletab,
H. Pöögelmanni kui asjateundlikku lavasta-
jat, kes valis hästi osadesse näitlejaid ja
valmistas suure hoolega ette nii vastetus-
rikast etendust.² „Marat“ lavastamine tõi
kaasa suurt elevust ning oli üheks oluli-
seks sammuks kommunistlikeks kasvatusloo-
s Eesti Töörühva ülikoolis.

1920. aasta teisel poolel elasid ühiskond-
like töö ETÜ-s: asutati mitmed poliit- ja
isetegevusühingud, mille juhtimisest H. Pöögel-
mann aktiivselt osa võttis.³

Kui 1921. aasta märtsis puhkes välis-
imperialistide poolt organiseeritud mass
Kroonlinna, siis võtsid ka ETÜ õppejõud
ja üliõpilased (umbes 100 meest) selle ma-
hasurumise osa. Vastupidavuse ja mehisu-
sega võitsid nad Punaarmee juhtkonna
usalduse ning nad saadeti kõige raskema-

¹ A. Paasi mälestused H. Pöögelmanniist. Saanti
L. Krigul, H. Pöögelmanni ja Eesti teater, „Eda-
si“ nr. 242, 11. detsember 1957.

² A. Paasi mälestused H. Pöögelmanniist.

³ „Noored Kommunaarid“ 1922, nr. 15, lk. 20.

tesse lahinguloikudesse, kus neil tuli kanda ka kaotusi.¹

Pärast Kroonlinna mässu mahatavumist normaliseerus õppetöö Eesti Tööraha ülikoolis, mõnevõrra paranes ka matemaatiline olukord. 1. mail 1921. aastal ilmus ETÜ üliõpilaskonnana poliitilise ja ühiskondusliku ajakirja „Uus Valgus“ esimene number. Suurt tähelepanu osutati ilanumatakanud ajakirjas ka haridusekspertidele. H. Pöögelmaner abistas mältsasti „Uus Valguse“ toimetajaid oma nõuannetega.

1920. aasta aprillis toimus Petrogradis III ülevenemaaline VK (E) P eesti sektsioonide konverents. Arutanud läbi eesti tööraha hulgas tehtava töö küsimused, võttis konverents vastu otsuse: aidata vastutavate parteitöötajate ettevalmistamiseks alaline kõrgeim parteikool.² See avati Petrogradis 1920. aastal mais. Algu oli õppeaeg 3 kuud, hiljem pikendati seda 3,5 kuuni.

Õppeplaanis fikseeriti järgmised ained: majandusteadus (poliitökoonomia), tööliskliitumine, sotsialismiõpetus, Nõukogude Venemaa konstitutsioon, kommunistliku partei ajalugu, kommunistliku par-

¹ „Noored Kommunaarid“ 1922, nr. 15, lk. 20.

² „Edasi“ nr. 84, 20. aprill 1920.

tee programmi, VK(6)P põhikiri, ühiskonna
majanduse ja kultuuri arengu ajalugu, re-
toorika ja eesti keel.

Loengutega esinesid H. Pöögelmann (luges po-
litikonoomia ja tööliikumist), Salvadre, Jk-
mell, Vallner, Mägi, Isak, Feiter, Peterson ja Koni.
Loengute kõrval toimusid ka praktilised har-
jutused. Kursandid esinesid kõnedega mitingut-
tel, peamiselt Petrogradis. Esimese lennu lõ-
petas kõigest 16 kursanti¹ 1. septembril 1920.
aastal. Alguul töötas Partikool ühes koones
ETÜ-ga, hiljem sai ta endale uued ruu-
mid Nassiili saarel. II lennu õppeaega pi-
kendati algul 6 kuuni, seejärel 1 aastaks.
ja õppeplaani täiendati mõningate uildha-
ruduslike ainetega.

Partikooli võeti vastu partei- ja kom-
somoliliikumised, kel oli vähemalt alghaudus.
A. Vigla², kes on kirjitanud huvitavaid mäles-
tusi H. Pöögelmannist, tuli Partikooli Anžers-
ki kaevandustest. Ta kirjutas „tollal olime
poliitiliselt täiesti kirjaooskamatud. Esialgu
ei saanud aru sellest, mida tuleb mõista
„tööliikumise“ all, seda õppisime tundma

¹ J. Salvadre, Kõrgem Partikool, „Tolm aastat“ kogu
Oktoobrirevolutsiooni aastapäevaks. Petrograd 1920, lk. 63-64.

² A. Vigla elab personaalpensioonäxina Tartus.

H. Pöögelmanni loengutest¹. Kursandid said Pöögelmannilt trikitud brošüüre ja konsperte töölistlikumuse kohta, mis nad iseseisvalt läbi töötasid ja alles siis arutasid need praktilistel harjutustel. Politökonoomia kohta kirjutas Vigla: „mis puutub majandusteadusse, siis paistis see meile algsel ajgul küna keel, sest olime kõik poliitiliselt tumedad ning sellest polnud meil aimugi“. Ja toisti, tolleajased kursandid ei teadnud midagi vääruse ja hõravääruse teooriast ja kui kord Pöögelmann küsis kuulajatelt: „Kas kapitalist maksab töölistele tööjõu kuluevaja?“, siis vastasid kõik, et ei maksa. Pöögelmann seletas kannatlikult, et see pole nii ja näitas, kuidas kapitalist espluaatseerib töölist. Teine kursant A. Saulep² kirjutas Pöögelmanni kohta: „Meie, kursandid, olime hämmastunud tema sügavatest teadmistest K. Marxi „Kapitalist“, Fr. Engelsi filosoofiast, inglise utopistide, prantsuse materialistide ja saksa filosoofide teostest. Ta paljastas põhjalikult revisionistide...“¹³

Kord esitas üks kursant Pöögelmannile

¹ A. Vigla mälestused H. Pöögelmannist.
² A. Saulep elab personaalpensioonivärska välismaas.
³ A. Saulepa mälestused H. Pöögelmannist.

kuisimuse: „Kumb oli targem, kas Marx või Lenin?“ Sellele kuisimusele vastades lähtus Pöögelmanu seisukohalt, mida andis Marx teadusliku kommunismi õpetusele ja mida Lenin.¹ Ka Vigla märgib, et H. Pöögelmanu loengud olid selged ja arusaadavad.

Loengutel kõneles H. Pöögelmanu kodanlikust diktatuurist Lestis ja andis kursantidele lugeda ajalehte „Kommunist“. Ta rõhutas, et kursante valmistatakse ette töötamiseks Nõukogudemaal eestlaste seas, kuid tulevikus tuleb neil kindlasti töötada ka Nõukogude Lestis.

Kui Parteikooli programmi oli läbi võetud, siis palusid kursandid Pöögelmanu rääkida neile usuküsimusest. Kursandid ei olnud usklikud, kuid nad ei teadnud, kuidas võidelda usuvastu. H. Pöögelmanu nõustus ja pidas 3-tunnise loengu, mis „...oli huvitav ja andis meile kummitus kindla aluse ateistliku töö kohta tulevikus“.² A. Viglal tuli tükki H. Pöögelmanuga õppetöö aegis kokku puutuda, sest ta oli kursusevõõras. Pöögelmanu seletas Viglale, et neist 6 cuust, mis kursandid õppisid Parteikoolis, tulevikus ei piisa mingi parata-

¹ A. Vigla mälestused H. Pöögelmanust.

² Salsamas.

matult tuleb edasi õppida.

H. Pöögelmann töötas ETÜ-s ja Kõrgemas Parteikoolis kuni 1922. aastani, mil ta suure ülekõormatuse tõttu teiste töödega pideva pedagoogilisest tööst sedapuhken loobuma.

Edaspidi jätkas ta noorte kasvatamist ettekannete ja artiklite kaudu. Nii pidas ta 1922. aasta oktoobris ettekande teemal „Meie noorsoo ideaalidest“, milles ta näitas noortele kommunistlike moraali aluseid ja andis juhiseid, kuidas kasvada tõeliseks kommunistiks.¹

L. Sütsevi mäletab, kuidas H. Pöögelmann tihti rõhutas oma kõnedes, et noored peavad kasutama ära kõik võimalused edasiõppimiseks.²

2. H. Pöögelmanni tegevusst Lääne- ja Kesk-Eesti Kõrgemadest Koolidest ja Kõrgemast Parteikoolist.

NSV Liides toimus aastail 1921-25. intensiivne rahvamajanduse taastamine uue majanduspoliitika alusel. Üheks majanduslike tõuse tingimuseks oli suhete arendamine välismaa riikidega. Tähtsat osa majanduslike sidemete organiseerimises

¹ „Noored Kommunaarid“ 1922, nr. 25, lk. 13-16.

² L. Sütsevi mälestused H. Pöögelmannist. ↑

rimisel ja tugevdamisel välisriikidega steen-
 das tollal Loodemaal Kaubanduspalat, mis
 asutati Petrogradis 1921.aastal. Oma tegevusega
 aitas see Kaubanduspalat kaasa Nõukogude-
 maa sisekaubanduse arengule. 1922.aasta mär-
 tis hakkas ilmuma Loodemaal Kaubanduspalati
 Bulletin, milles avaldatud materjalid pee-
 geldavad selle asutuse intensiivset tegevust.¹

Kaubanduspalati tegevuse maht kasvas
 kiiresti, oli vaja kvalifitseeritud töötajad-ma-
 janduse, eelkõige kaubanduse tundjaid. H. Pöögel-
 mann oli lõpetanud Kaubanduse Ülikooli Leip-
 zigis ning omandanud tõsiseid kogemusi
 Nõukogude Eesti's 1917-18.aastail ETK majandus-
 elu organiseerimisel ja juhtimisel. UK(b)P
 Petrogradi Komitee tegi Pöögelmännile ettpane-
 ke asuda tööle Kaubanduspalatisse. 1923.aas-
 ta jaanuaris siirduski H. Pöögelmann Petro-
 gradi Parlii Komitee lähetuskirjaga Kaubar-
 duspalatisse,² kus tal tuli täita mitmesuguseid
 ülesandeid. Alguel määrati ta Ekspordi-impordi

keemia

¹ "Пробно-исследовательное издание" - "Kaubandus-
 Tööstuse Bulletin" - Loodemaal Kaubanduspalati
 väljaanne. Ilmus 3 korda nädalas. 1923.aasta 10.märst
 nimetati ta ümber "Пробно-исследовательное изде-
 ение" - "Kaubandus-Tööstuse-kirjer", ilmus päevalehes
 suures formaadis.

² Loodemaal Kaubanduspalat asus tollal Börsi
 majas, kus nüüd asub NSV Liidu Mereväe Muuseum.

osakonna juhatajaks, siis Kaubanduspalati kirjastusosakonna juhatajaks ja „Kaubandus-Tööstuse Bülletään“ vastutavaks toimetajaks. Kirjastusosakond andis peale „Bülletään“ välja veel kaupade kohta käivad informatsioonilehti ja teateid, saanuti välismaal korraldatavate Loode-Eesti kaupade näituste oene- ja vöörkeelseid katalooge jms. Peale rogu selle materjali toimetamiseks hakkas Pöögelmann kirjutama artikleid, mis paistavad silma oma asjatundlikkusega ning väitavad, kui kiiresti ta orienteerus Kaubanduspalati ühesannetes ja tegevuses. Nii väitaks, ühes esimeses Pöögelmanni poolt kirjutatud „Bülletään“ juhtkirjas – „Eespordi tõstmisest“ väitast, kui tähtis on Nõukogudemaale esporti laiendamise ning mis tuleb teha, et seda ühesannet täita.¹ Värsti hakkasid Kaubanduspalati esimes K. Begge ja tema asetäitja J. Makavetski H. Pöögelmanniga nõu pidama tähtsamale Kaubanduspalati tööküsimustele üle. Pöögelmann oma eruditsiooniga ja suurte teadmistega paljusid majanduslikes ja poliitilistes küsimustes² osutus

¹ „Тропробно-исследовательский сборник“ nr. 46, 3. mai 1923.

² J. Afanasjevi mälestused H. Pöögelmannist. J. Afanasjev töötas Kaubanduspalatis raamatupidajana ja ekspeditorina 35 aastat, neist ligi 6 aastat kross Pöögelmanniga (1923-28).

Kaubanduspalatis väga vajalikuks ja kasulikuks töötajaks.

Juba mõningate Pöögelmanni artiklite nimetanuna, mis ilmusid „Kaubandus-Tööstuse Kurjeris“ 1923. aastal, näitab, milliste erinevate küsimustega tuli tal tegeleda Kaubanduspalatis: „Eeliseisva viljavaremisel kaupa ettevalmistamisest“³, „Ressursside kokkuvõtted“, „Üleliidulise Põllumajanduse näituse kasutamisest“, „Hindade alandamisest“, „Käänd“, „Kaubanduspalati tegevusest“, Kaubanduspalati sidemetest välismaaga“, „Siachikaatidest“⁴ jt. 1923. aasta 10. novembril asutati Kaubanduspalati juurde Kaubanduse Muuseum, kuhu koondati ja eksponeeriti Nõukogudema ekspordkaupade näidised, samuti importkaupade näidised, mis saadeti mõningate välismaiste firmade poolt, kes soovisid taastada kaubanduslikke suhteid Nõukogude Venemaaga, mis olid katkenud esimese Maailmasõja ajal. Peale selle, muuseumi kaudu toimus NSV Liidu osavõtu organiseerimine päritaguste maade laatadest-näitustest. Peaaegu iga kuu toimus kusagil selline näitus (Königsbergis, Leipzigiis, Tallinnas, Riias, Helsingis, Viinis, Stockholmis,

¹ „Топробы-пробывания кыпрер“ nr. 4, 13. mai 1923.

² Sealsamas, nr. 29, 14. juuni 1923; nr. 106, 14. september 1923; nr. 132, 14. oktoober 1923; nr. 155, 11. november 1923; nr. 173, 2. detsember 1923.

Leoni's joni)¹ Sellest kaubanduse muuseumist kirjutas Pöögelmann „Kaubandus-Tööstuse Kurjeris“. Tga näituse jaoks ilmus spetsiaalne „Kaubandus-Tööstuse Kurjeri“ number, nimelt selle maa keeles, kus korraldati laad-näitus. J. Afanasjev kirjutab, et temal tuli tihti käia kooses tööküsimustega paljalt töökodas, kus ta nägi, kuidas Pöögelmann hoolikalt ja tähelepanelikult kontrollis töökeelset teavet. Töökodja töötajad kõnelesid alati Pöögelmanni tähelepanelikkusest ja tagasihoidlikkusest.²

„Kaubandus-Tööstuse Kurjeris“ avaldati Kaubandusbörse andmeid, mis näitavad, kui kiiresti kasvab NSV Liidu, sealhulgas ka Lõud-oblasi sise- ja väliskaubandus. H. Pöögelmann esines tihti ettekannetega Kaubanduspalati presiidiumi koosolekul, eriti „Kaubandus-Tööstuse Kurjeri“ tegevusest.³

J. Afanasjev kirjutab, et Pöögelmann võttis alati aktiivselt osa oma ametuse ühiskondlikust elust. Väga tihti esines ta koosolekul. Ja kõ-

¹ J. Afanasjevi mälestused.

² Sealsamas.

³ Труды и выступления тов. П. П. Погодина в работе Комитета по развитию внешней торговли СССР (edasi LOORSÜA) f. 1912, nim. 6, s. -i. 9 ja 12. Доклады Погодина.

hed olid kviitavad ja veenavad. Bestlase aust-
sent ei seganud sugugi, vaid suudis kuidagi
tähelepanelikumalt kuulama. Kuni 8. mail 1923.
aastal Inglise välisminister Curzon saatis Nõu-
kogude valitsusele ultimaatum, milles nõudis
, briti-vaenulike poliitika" lõpetamist Lähis-
Idas, mida Nõukogude valitsus olewat seal teos-
tanud ning NSV Liidu saadikute äravõetu-
mist Afganistanist ja Pärsiast, siis toimunud
kõikjal Nõukogudemaal töötajate mitingud
ja demonstratsioonid. H. Pöögelmaner esines nel
mitingutel süüitavate kõnedega, väidates, et
Curzoni ultimaatum oli järjekordestes imperia-
listlike jõudude provokatsiooniks Nõukogude
Liidu vastu.

J. Afanasjev mäletab H. Pöögelmanni kui
suurt töömeest, tagasihoidlikku ja alivalmis
inimest. „Ta oli illem ameti poolest, keda võis
mitte ainult austada, vaid ka armastada“¹

Sedasama kirjutas Pöögelmanni kohta J. Lestšins-
kaja, kes töötas koos Pöögelmaniga Kaubanduspalati.²

1923. aasta lõpul määrati Pöögelmaner
Kaubanduspalati Linabüroo juhatajaks. Nõud-
mine linakile järele oli vahistusel suur. Lina

¹ J. Afanasjevi mälestused.

² J. Lestšinskaja mälestused.

töötlemine oli aga väga primitive. Pöögelmann hakkas kohe toetama insener J. Belousovi ideed, -ehitada linatöötlemise vabrik. Süli ütletada äärmiselt palju raskesti; et seda ideed teoks teha. Aga vabrikut ehitati ja 1925. aasta 17. mail toimus selle avamine Parkhovi linnas. Pöögelmann kirjutas sel puhul: „Meil on nüüd vabrik, mis nagu spetsialistid ütlevad, seisab esimeses võrreldes isegi Lääne-Euroopa linatöötlemise vabrikutega. See on meil praegust ainet, kuid me oleme veendunud, et lähemas tulevikus ehitatakse selliseid kümneid ja sadu.“¹ Ajalehes „Linnus“ kirjeldus avamiskohta, kus esines ka Pöögelmann. Suures NSV Liidu sotsialistliku tööstuse ülesehitamises oli see väike võit, kuid ta tähtis ehitajate meeled rõõmu ja uhkuse tundega, et meie ise võime seda teha! Vabrik töötles tollal 150.000 punda toorlina aastas.

Polkova?

Mõne päeva pärast peale selle vabriku avamist ilmus samas ajalehes juhtkiri „Katseluste organisatsioonist“, milles kirjutatakse lüha ekspordi tähtsusest ja sellest, et ühest linatöötlemise vabrikust on väga vähe, on tarvis

¹ Г. П. [Беловман], Отыкрытие 1-го совхозного льнообделочного завода в Топсове. „Топсово-Тракторостроительный курьер“ № 111, 19. май 1925.

neid ehitada palju. Kuid peasi, on tarvis koordineerida kaadulike-uurimistöid lüha alal.¹

Kui Pöögelmanu hängestus 1924. aasta kevadel, otsustas Kaubanduspalati presiidium anda talle kohe kahekuulise ravipuhkuse.² Ravimuzelt tagasi tülles ootas teda uus kohustus. 20. augustil nimetas Kaubanduspalati presiidium Pöögelmani palati esimehe asetäitjaks administratiiv-majandusosakonna alal.³ Et-suses on märgitud, et asetäitjal J. Makovetskil on väga palju tööd ja ta ei jätko üks-seda ära teha. Administratiiv-majandusosa-konna töö juhatamine nõudis Pöögelman-nilt palju aega ja jõudu, kuid teda ei va-bastatud „Kaubandus-Tööstuse Kurjuri“ toi-metamisest. 1925. aastal avaldas ta rea ar-tikleid Nõukogudomaa tähtsate, eluliste kü-simuste kohta, näiteks tööklassi ja talurah-va liidu kohta.⁴ Siitaelu ümberkorraldamisest kirjutas ta artiklis „kaasaja põhimused küsimised“. Selles kirjutises on öeldud, et tu-leb arvestada, et korralda jümler see väike-

¹ K. opraunzauun onvmtoro gura. „Tööprobo-Prö-muurekinnou küpöep“ nr. 120, 29. mai 1925.

² LOORSÜA, p. 1912, nim. 6, s.-ö. 27, lk. 12.

³ Sealsamas, l. 21.

⁴ „Kpette auverka“ nepogovane. „Tööprobo-Prö-muurekinnou küpöep“ nr. 98, 1. mai 1925.

kodanlik, vrahamaaduslik-kapitalistlik laad, mis sajandite vältel juurdus talas, on võimalik ainult uuele tehnilisele alusele rajatud tootmises, mis oma iseloomuga kasvatab kollektiivset mõtet, kollektiivset tegevust.¹ Juhtkirjas „Nõukogudekorra edasisele kindlustamisele“ Pöögelmanni märkis, et hea viisasaak 1925. aastal kutsus esile põllumajanduse saaduste pakkumise suurenemise; tööstus pole veel jõudnud sellisele tasemele, et rahuldada talurahva nõudmist; aga põllumajandus saab järjest rohkem traktoreid jt. tööstussaadusi. Tulevikus saavad kõik puudused kõrvaldatud ja meie majandus muutub tugevaks.² On avaldatud nida artikleid kooperatsiooni ja kaubanduse kohta jms.

H. Pöögelmanni 35-aastase kirjanduse ja publitsistlike tegevuse ja 50-nda sünniaastapäeva „Kaubandus-Tööstuse Kurjer“ märkis ära väga soojalt. Ajalehe toimetus kolleegium kirjutas, et „H. Pöögelmanni juhtimisel toimetusel töötajad, olles kindel üksmeelse perre, hameellega tähistavad seda päeva“

¹ Кооперативное хозяйство социализма. „Проблемы-Промышленности Курьер“ nr. 102, 8. mai 1925.

² К. Гавриленко о развитии хозяйства колхозов, композ. „Проблемы-Промышленности Курьер“ nr. 224.

margivad, et H. Pöogelmann tõi meie ajalle
töösse rogu oma energia, kogemud sotsialismi-
est võitleja piisimise, suured kogemused ja ma-
jandusliku kirjanduse tundmise. Tä on lava-
ühiskondliku olusaringiga publitist. Sm. Pöogel-
mann täidab ajallehes mitte ainult toimetaja
kohuseid, tema sulest on ilmunud arvukaid
artikleid rahvamajanduse erinevate harude
kohta".¹ Palati esimehe asetäitja J. Makovets-
ki avaldas Pöogelmannist suure artikli, "35-
aastat võitlust ja tööd". Andes lähikese üle-
vaate Pöogelmanni tegevusest kuni kodusõja
lopmuni, kirjutab autor, et "Pärast kodusõja
loppu ta andus täielikult üle elu ehitami-
sele. Olles Looideoblasti Kaubanduspalati esi-
mehe asetäitjaks on ta ühes meie asutuse
mitmekilgse majandusliku tegevuse juhtivaks
töötajaks. Tä on viimaste aastate restil va-
henditult osa võtnud meie ökonoomika rea-
põhituisimuste lõbitöötamisest. Tema ritkaalre
andekus on ta edasise võjaka töö pandiks".²

Kõik need hinnangud H. Pöogelmanni kohta
olid sirad, ei oleud ülepingutatud, nad väi-
tavad kui tähtsaid ülesandeid Pöogelmann

¹ "Шопрово-Промышленности Купрес" nr. 299,
31. detsember 1925.

² "Шопрово-Промышленности Купрес" nr. 299,
31. detsember 1925.

tähtis Nõukogude Liidus sotsialismi üleshitamise perioodil.

Sama päeva õhtul, mil tähistati Pöögelmanni juubelit, suri äkitselt südamehaiguse tagajärjel J. Masovetski. Pöögelmann elas selle kaotuse väga raskelt üle. Ta kirjutas südameleku artikli "Seltsimehe ja juhataja mälestuseks"¹

1926. aastal nimetati "Kaubandus-Tööstuse Kurjer" ümber "Kaubandus-Tööstuse Lehes", mille toimetajaks Pöögelmann jäi kuni 1926. aasta 30. juunini, millal ajaleht lakkas ilmumast. Lakkas ilmuma Leninigradi Kaubabörsi "Bülletään", mille toimetamisest H. Pöögelmann keldus resolutselt, sest tal oli tollal väga palju teisi tööülesandeid. 1926. aasta esimesel poolel kirjutas ta veel mõned artiklid "Kaubandus-Tööstuse Lehte", näiteks "Kooperatsiooni järjekorrad ülesanded"², "9. jaanuari ja kaasaja probleemid". Nendes näitas autor, kuidas Lenin hindas 1905. aasta revolutsiooni. Ta kirjutas "Lenin väigi ette kogu töölisklassi võidule, tal oli õigus, kui ta 1921. aastal meile ette näitas kaasaja etapi arenemise nepti tingimustes. See

¹ "Штoпробo-тpавнненисия Газета" nr. 2,

3. jaanuar 1926.

² Сеalsamas, nr. 8, 10. jaanuar 1926.

veerdumus määratab meie usku sellesse, et jäädes leninlikule teele meie lähendamise lõplikult revolutsiooni suurima probleemi - nimelt linna ja küla suhete reguleerimise probleemi, et me oleme suutelnud suurema põllumajanduse arengut sotsialismi teele".¹ Nii see kui ka paljud teised Pöögelmani artiklid tõestavad kui hästi mõistis ta kaasaegsa sotsialistliku majanduse eesandeid ning nende lähendamist.

Neil aastatel algas Lõudeoblasti Kaubanduspalati reorganiseerimise iileliiduliseks. Ka sellesse väga tähtsasse töösse andis Pöögelman oma panuse. Reorganiseerimine viidi lõpule 1928. aastal.² iileliiduline Kaubanduspalat asus nüüd Moskvas. Paljud Lõudeoblasti Kaubanduspalati töötajad viidi üle Moskvasse. Pöögelmani piüti igati jätta Kaubanduspalati töötajaks, kuid viimase juhtkond pidi arvestama korduvate EKP Välisbiroo ning EKP Kominterni sektori ettepanekutega vabastada H. Pöögelman tööst Kaubanduspalatis, kuna tal oli väga palju eesandeid EKP keskkomitee liius, samuti suur õppetöö koormus Lääne Vähemusrahvaste

¹ „Попробо-Промышленнае возема" nr. 18, 20. jaan. 1926.

² J. Afanasjovi mälestused.

Kommunistlikus riikloos ja Gluzerü-nime-
lises Riiklikus Pedagoogilises Instituudis.
1928. aastal vabestati H. Pöögelmann tööst
Kaubanduspalatis, kuhu ta jättis oma
tegevusega sügavad positiivsed jäljed.

III peatükk

Hans Pöogelmanni publitsistlikust tegevusest 1920-25. aastail

"Töölisajaleht on töölistribüün"⁴ kirju-
tas Lenin 1912. aastal ning ta seadis ajakir-
janduse ette ülesande kajastada tõetruult
töötava rahva elu ja aidata ühendada rah-
vahulki võitluseks isevalitsuse vastu. Neile põhi-
mõtetele jäi ustavaks ka H. Pöogelmann, kes
nõukogude võimu kekkutamise järel õestis mää-
ti Petrogradis ilmuma eestikeelse ajalehe "Edasi"
toimetusse, mille toimetajaks ta sai 1925. aas-
ta augustis. Samal ajal täitis ta ka aja-
kirjade "Klassivõitlus" ja "Oras" toimetaja
kohuseid. Ajakirjanduses ilmunud H.
Pöogelmanni artiklid näitavad, et nende au-
tor oli kurvis rahvusvahelise olukorra sõlm-
punktidega, kui ka töötava rahva eluga
õestis. H. Pöogelmanni "Edasi" ilmunud ar-
tiklitest annab ülevaate alljärgnev tabel.

⁴ V. I. Lenin. Teosed, kd. 18, lk. 274

Teema	1921	1922	1923	1924	1925	Kokku
Rahvusvaheline olukord	1	25	16	-	8	50
Kodanlik diktatuur Eestis	9	20	18	3	11	61
Nõukogude Venemaa	3	25	21	2	16	67
Rahvusvaheline tööliskülmine	2	4	8	3	8	25
Kultuur	3	9	8	-	2	18
	18	79	71	8	45	221

83

Tabelist näeme, et sõjajärgse kriisi perioodil olid H. Pöögelmanni „Edasi” toimetuses töörohkemad 1922. aasta ja 1923. aasta, kuva 1924. aastal ilmus „Edasis” võrdlemisi vähe ta artikleid. 1925. aastal, koos ta määramisega „Edasi” toimetajaks, avaldas H. Pöögelmann „Edasis” ainult 4 kuu (sept.-dets.) üle 40 artikli.

Temaatika järgi ilmus kõige rohkem H. Pöögelmanni artikleid Nõukogude Liidust, mis on seletatav ta viibimisega Petrogradis. Selles sunnitud elama vöörsil, ei jätnud ta ka kahe silma vahele elu kodanlikes Eestis. Vastupidis, „Edasis” ilmunud artiklite järgi oli ta eluga oma kodumaal kehtalasti hästi kursis.

Kui „Edasi” avaldas ildisemat laadi artikleid kodanliku Eesti, Nõukogude Liidu jt. keisimiste kohta, siis 1919. aastal ilmuma hakanud ajakirja „Klassivõitlus” temaatika oli palju kitsam: sin ilmunud artiklid kuandsid rangelt töölis-

liikumise pitselit. 1921-25. aastal avaldas H. Pöögelmanu „Klassivõitluses“ 36 artiklit, neist

1921. aastal - 11
1922. aastal - 5
1923. aastal - 3
1924. aastal - 1
1925. aastal - 16

Näime, et 1922. aastal ja 1923. aastal, kui H. Pöögelmanu tegi väga intensiivselt kaastööd „Edasile“, piirdus ta tegevus „Klassivõitluse“ juures peaaegu ainult ajakirja toimetusega. Siiselt poolt peame arvestama seda, et 1922-24. aastal ilmus „Klassivõitlust“ kaas korda vähem kui 1925. aastal (arvud vastaval 7 ja 16).

„Edasi“ ja „Klassivõitluse“ kõrval toimetas Hans Pöögelmanu ka ajakirja „Oras“, mis „... tahab olla laipike halgenda-
vat orast, nurgake uue ühiskonna nur-
mest, kus uute ideede idulehed mulla-
põuest tänkavad ja päid päikse poole
sirutavad“.¹

Ajakirjas „Oras“ ilmunud artiklite
sisu on väga erinev: ühiskondlik elu,
teadus, kirjandus, kunst jne.

Võrreldes „Edasis“ ja „Klassivõitluses“

¹ Toimetuselt „Oras“ 1923, nr. 1, lk. 1.

ilmunud H. Pöögelmanni artikleid „Oras“ omadega tuleb mainida, et viimased on palju põhjalikumad ja analüüsi-rikkamad. Artiklis „Ajaloos murdeainetes“¹ annab H. Pöögelmanen väga täpse analüüsi seisisele ühiskondlikule korrale, alates ürgkogukondlikest korrast ja tuleb järeldusele, et formatsioonide vaheldumine on eelkõige tingitud tootlike jõudude ja tootmissuhete arengust.

Sügava analüüsi rahareformist Nõukogude Liidus 1922-24. aastal annab H. Pöögelmanen artiklis „Rahareform“² Võim esile H. Pöögelmanni kahe artiklit, keid sama põhjalikud sama temaalised (poliitilised ja majanduslikud) on ka üljäänud.

Järgnevalt püüame analüüsida ajakirjanduses ilmunud H. Pöögelmanni artiklite põhjal kolme küsimust: 1) Eesti kodanikest diktatuurist, 2) Eesti töölisliikumisest ja 3) Nõukogude Liidust.

¹ H. Pöögelmanen. „Oras“ 1923, nr-d 2, 3, 4.

² H. Pöögelmanen. „Oras“ 1925, nr. 3, lk. 30-39.

1. Kodanlikest diktatuurist Eestis.

a) majandus

Kodanlike diktatuuril kehtestamisega lehitati Eesti „iseseisva“ riigina imperialis-
mi süsteemi. Tema sidemed Venemaa ma-
jandusega katkesid.

Eesti kuulumine Venemaa imperiumi koos-
seise soodustas Eesti majanduse, eriti töös-
tuse arengut. Pärast majanduslike sideme-
te katkemist Venemaa ja Eesti tööstus
elava oma toor- ja kütteainebaasist ning
kaotas müügituru. Peterburi turu kao-
tus andis raske loobi ka Eesti põlluma-
jandusele.

Sellele vaatamata püüdi kodanlike
kohe pärast kodusõja lõppu jätkata töös-
tuse arendamist. See eelnes selles, et Tartu
rahulepingu alusel Nõukogude Venemaalt
saadud 15 miljoni kuldrubla arvul waka-
ti töösturitele laenuks kredite jagama.
Juuni 1924. aastani suunas Eesti Pank töös-
tusse 43-45% oma laenudest, põllumajam-
dusse ainult 1,5-5%.¹

Suur osa tööstusse läinud rahast ei
läinudki tööstuse arendamiseks, vaid pea-
miselt valitsusringkondadele lähedaste kapi-
-

¹ Ülevaade EK P ajaloost, II osa, Jkv. 1963, lk. 9.

talistide rikastumiseks. Mitmed endised metallitöötlemise suurelevõtteid muundeti nüüd remonditöökodadeks. Rida masinaehitustehaseid hakkas nüüd valmistama kaup, mida vajab ainult Eesti siseturg.

Kergetööstusse suunatud sumrade arvel rajati rohkesti pisiettevõtteid. Need hakkasid tootma kaup, mida varem oli saadud tsaar-Venemaalt. Peamiselt toodangu andjaks kujuneski sõjajärgel perioodil just kergetööstus, kuid selle koostöökandjaks ei saavutanud nn. "tööstuslike orientatsioonid" aastail sõjajärgel taset.

Iseloomulik sõjajärgsele perioodile on ka tööliste arvu järsk langus. Briti kiratset metallitööstus, 1913. aastal töötas Jällinvas metallitööstuse suurelevõttes kokku 12025 töölis, 1924. aasta lõpul ainult 1826 töölis.¹

1923. aasta majanduskriis täiendas Eesti kodanluse "tööstuslike orientatsioonid" läbikukkumist. Järgmisel aastal kuulutati välja "põllumajanduslike orientatsioonid". Põllumajandus pidi kindlustama rahvastiku enamusele äraelanise. "Eesti

¹ ülevaade EKP ajaloost, II osa, Jlv. 1963, lk. 10.

töörahwale on maakisimus alati elu-
kisimuseks olud..." kirjutas V. Kingis-
sepp.¹

Välurahva varustamiseks maaga lubas
eesti kodanlus läbi viia agraarreformi.

Maad andmisel peeti silmas eelkõige
poliitilise iseloomuga tegureid. Maad
said esmajoones need, kes olid osa võtnud
sõjast Eesti Töörahva Kommuni ja Nõu-
kogude Venemaa vastu. Lõttne maatamees
sai maad viimases järjekorras.

Maareformi sellise läbiviimise kor-
ral kujunes maal rikaste talupoegade
kiht, keda välurahva seas nimetati „hall-
paruniteks“. H. Pöögelmann kritiseerib te-
ravalt agraarreformi läbiviimist ja
näitab, et „hallparunid“ ei erine sugugi
oma eelkäijatest, s.o. balti-saksa mõisnikest.²
Kui võrd suure mõju omavandad maal
naeme selles, et „... teist jumalust
ei tohi hallparuni ja tantsikmiljõnõvõni
kõval olla Eestiis“.³

Kümmed tuhanded perekonnad jäid

¹ V. Kingissepp, Iseseisvuse ikke all, Vln. 1953, lk. 102.

² H. P[öögelmann], Hallparuni annujumalus,

„Edasi“ nr. 184, 13. september 1921.

³ Sealsamas.

aga endiselt maata. See on ka arusaadav, sest kodanlus ei seadnudki oma eesmärgiks maapõuduse likvideerimist. Maaseadusega taolleti maa üleandmist ühelt ekspluatatorlikult ^{rühmalt} klassilt teisele. Maareformi tulemusena liks maa põhilises osas eesti kodanluse kätte.

Eesti hilitumise kapitalistlike riikide süsteemi muutis Lääneriikide turust sõltuvaks ka Eesti põllumajanduse, mis kohandati välisvõrre nõudmistele.

Artikkel „Sakkerdavad — töölistega“¹ näitab H. Pöögelmani välismaise kapitali tungimist Eesti tööstusse (Balti laevaehitustehasesse), kus avanesid suuremad kasumi saamise võimalused kui oma maal. Pöögelmani paljastab ühelt poolt Lääneriikide suhtumist Eestisse „keda nad on valmis maksma müüma 2 penni“ eest, teiselt poolt näitab ta tööliste olukorda väliskapitaliga ettevõtetes ja artikli lõpetab ta mõttega, et oma tööstuse saatuse osas on ka Eesti proletariaadil sõnake kaasa öelda. Viimases näeme, et autor pole kaotanud lootust oma Isamaa peatsesse vabanemisesse.

¹ „Edasi“ nr. 288, 29. detsember 1921.

Eesti rahvamajanduse arendamise huvides olks tulnud sõlmida tihedad majanduslikud suhted Nõukogude Venemaaga. Eesti valitsevad ringkonnad aga püüdsid oma riiki Nõukogudemaast igati isoleerida. Kuigi 1922. aastal sõlmiti ajutine leping Nõukogude Venemaaga¹, õeldi see peagi Lääne imperialistide surve all. Eks juhtunud seegi Eesti kodanluse siin tõttu, et Välimaa osa kaubanduses Nõukogude Venemaaga vähenes ning uueks kaubanduskeskuseks kujunes Liibav. „Eesti kulpkodanlus lasub parem valmikeid seista, sadama tühjalt seista, töölised nälgida, kui et Prantsuse imperialistide löa ot-sast lahkaks ja Venema vastu naaberliiku seisukohta võtaks.“²

Selline kodanluse majanduspoliitika viis selleni, et 1925. aastal peeti isegi „Päeva-leht“ tunnustama majanduse pankrotti. Händ Pöögelmann kirjutas „... päsetud ei ole näha ka edaspidi.“³

¹ H. Pöögelmann], Kui jälgealune kõveneb, „Edasi“ nr. 229, 17. oktoober 1922.

² H. Pöögelmann], Välv vastu, „Edasi“ nr. 236, 25. oktoober 1922.

³ H. Pöögelmann], Häidaseisukord Eestis, „Edasi“ nr. 232, 10. oktoober 1925.

Majanduse pankroti põhjusena toob H. Pöögelmann ära laenu mittesaamise Inglismaalt. Tüüpane keeldus sellepärast, et eesti kodanlus piiriks ässee seada tihedamaid majanduslikke suhteid Prantsusmaaga, kellega Inglismaal oli juba vahetõrd. Tulemuseks oli see, et eesti kodanlusi leidis end „kahe tooli vahel pö-
randal sirakil“.¹

Eluevast näeme, et H. Pöögelmann, olles Eestiist eemal, tundis suurt huvi süm-
nima majanduslike arengu vastu ning andis rea näpunäiteid (töölised peavad hoidma oma sõna väliskapitali suhtes, suurendada kaubavahetust Nõukogude Venemaaga jne) tööliste klassi majanduslike võitluse kohta kodanlusega.

b) poliitiline olusord

Kodusõja lõpul loodi Eesti kodan-
lik vabariik demokraatliku riigikorra-
ga. Milline aga oli selle demokraatia töö-
line „pale“, seda näeme H. Pöögelmanni ar-
tikkelites, mis ta avaldas „Edasi“ ja „Klassi-
võitluse“ veergudel.

Artiklis „Röövaaki jagamas“² paljas-

¹ H. P. [Pöögelmann], Liiga kõrged nõuded, „Edasi“ nr. 198, 1. september 1925.

² „Edasi“ nr. 223, 10. oktoober 1922.

tas ta kodanlikeu parlamentaarsmi ning
 näitas, et see on tööliste suuremuse va-
 hendiks. Vastandamud ühelt poolt demok-
 raatia ja teiselt poolt Riigikogu saadi-
 kute - kommunistide vangistamise, näitas
 H. Pöögelmann, et demokraatia on bestis
 ainult rikkastele, vaestele seda pole kas ole-
 mas või siis eksisteerib ainult paberil.
 Samas on antud ka tööliisselassi lähem
 ülesanne - purustada kogu kodanlik demok-
 raatia. Analooogilist käsitlust leiame ka
 artiklis „Isborst“¹ kodanlikeu demokraa-
 tia täielist palet iseloomustavad Tõnisso-
 ni ja Pöödderi sõnad „... kahju, et ai-
 nult 26 tapeti; aga mitte 102.“² H. Pöögel-
 mann ütles, et Isborst näitab kodanli-
 ku demokraatia jäämist kodanlikeus
 diktatuuris kõigi selle halbade külgedega.³

Tõrava kriitika alla võttis H. Pöö-
 gelmann tolle aja besti juhtivad tege-
 lased. Tä kritiseerib otsest Pitsi rikku-
 se omamdamises kodusoja aastatel ja
 paljastades eesti kohtut, näitab, et hoo-
 limata vabarügi varaga sahkendamises,

¹ H. Pöögelmann, Isborst, „Edasi“ nr. 195, 5. septembris 1922.

² Sealsamas.

³ Sealsamas.

kaasatundmuses von der Goltzile, mõistis
kohus Pätsi õigeks. Ja siinistaja, kes
tugines konkreetsetele faktidele, mõisteti
aga ühes keeles kinni.¹ Sama küsimust
käsitles H. Pöögelmann ras artiklis?²
Neid kõiki läbib mõte, et demokraatid Eesti
lühadele hulkadele ei ole. Pöögelmanni tera-
va sulle eest ei pääsenud ka kapita-
listlik kord terveks. Ja näitas, et elu
kodanlikes Eesti on loid ja näriline.
„See tundeid vanadusest, väsimusest, hoo-
limatusest. Ja ägedad liigutused ei löuse
noorus värskest, vaid sisemisest rahutu-
sest, nagu meeleheitest.“³ Võib-olla kodan-
liku korra langusest tulebki otsida põh-
just, et kodanluse seas levib mõte lähe-
nemisest Nõukogude Liidule.⁴ Kapitalist-
liku korra mädasest on märgata ka
noorus seas. Artiklis „Skandaal viisakas
perekonvas“⁵ kirjutas autor seda, kuidas ka-
pitalistliku korra mandumise kandub üle

¹ H. Pöögelmann], Kas see niid jeseb? „Edasi“ nr. 174, 11. aug. 1922.

² H. Pöögelmann], Valge Eesti Ungiatallist, „Edasi“ nr. 232, 13. nov. 1921.

H. Pöögelmann], Lühiep sapise sousestiga, „Edasi“ nr. 208, 22. sept. 1922.

³ H. Pöögelmann], Meitlusel, „Edasi“ nr. 221, 7. okt. 1922.

⁴ H. Pöögelmann], Venituses „kiitabistele“, „Edasi“ nr. 224, 1. okt. 1925.

⁵ „Edasi“ nr. 190, 1. sept. 1922.

ka Eesti kodanuse noorte organisatsioonid
— sotsialistlikke noorsooühingusse ja vii-
das noored otsustavad „... jätame sur-
nud sija kanda ja läheme elavate
hulka, kus meid vaidlus kutsub ja kus
jõude tarvis“.¹

Ühe tähtsama teemana käsitleb H.
Pöögelmann Eesti sotside reetlikkust.² Paigu-
tanud nad kõrvuti Saksaamaa ja Itaalia
sotsiaaldemokraatidega, näitab autor, et es-
ti sotsidele on omased samad iseloo-
mijooned, mis sotsiaal-demokraatidelegi
teistes maades. H. Pöögelmann paljastab
sotside osavõtte kõigist mõrtsukatöödest
alates Isboriski³ ja näitab, et sotside
soov saavutada 1925. aasta novembris saa-
vatada enamust eelseisvatel valimistel⁴ ku-
sub kindlasti läbi, sest „... asjata on juu-
dastel oma veniste kätega töörahvalt poo-
lehoitlust otsida. Kodanuse õuekor on
töörahvalt ainult kaigast teenunud, või-koti“.⁵

¹ H. Pöögelmann, Skandaal viisakas perekonnas,
„Edasi“ nr. 190, 1. sept. 1922.

² H. Pöögelmann, Eesti isesotside „kommunismi“ väärdjad,
„Edasi“ nr. 177, 2. sept. 1921. ja nr. 178, 3. sept. 1921.

³ H. Pöögelmann, Juurdased peevad käsa, „Edasi“ nr. 201, 4. sept. 1925.

⁴ H. Pöögelmann, Nagu - venekorrad, „Edasi“ nr. 257, 10. nov. 1925.

⁵ H. Pöögelmann, Asjata armuvalv, „Edasi“ nr. 225, 2. okt. 1925.

Kodanlik diktatuur kasutas kõi-
kidel oma arengu etappidel meatuslikult
valget terrorit töötavate hulkade võitluse
mahasurumisel, vüti rakendas ta seda siis,
kui ta võimalused olid vüti hädaohus.
Nii ka esimene maailmasõja-järgse kriisi aas-
tatel, kus vastuolu tööja kapitali vahel
vüti teravnes, kasutas Eesti kodanlik dik-
tatuur laialdaselt valget terrorit. Näida-
tes kodanlikku Eestit kaaranud majandus-
kriisi põhüsi; H. Pöögelmann õigustas mitmes
artiklis Eesti töötavate hulkade võitlust oma
elujärje parandamise eest ning mõistis huk-
ka kodanluse poolt rakendatud valge ter-
rori.¹ Nii kirjutas H. Pöögelmann, et Eesti
kodanlus „... ei pea enam tarvitiks varisee-
ri märgida; ta viskab näokatte maha ja
trambib verise ivotuse tiirastusel oma so-
paste saabastega rõhitud töörahva turjal...
avalikult, ametlikult, nagu tahaks sedagi
kätte tasuda töörahvale, et ta paar aas-
tat oma kurvanuse- ja veretööd „demok-
raatiliste“ kõksudega pidi varjama“²

¹ H. Pöögelmann, Valged verekoerad ja neile kaa-
sainvitajad, Äratuikk „Klassivõitlusest“, Petrograd
1921.

² Sealsamas, lk. 3

Kodanlike Eesti välispoliitikat käsitleb H. Pöögelmanu põhiliselt 2 lõiku: 1) suhted imperialistlike riikidega ja 2) suhted Nõukogude Venemaaga.

Eesti oli väikeriik ja tahestahtmata pidi ta otsima toetust suurriikidelt, et arendada oma majandust. Õnnetavasti tunnustasid Ameerika ühendriigid kodanlike Eesti peatselt pärast kodusõja lõppu. Kui võrd alandavalt koheldi kodanlike Eesti saadikuid vastu võtul Ameerika ühendriikide riigisekretäri Hughes'i juures, näeme artiklis „üks peaks, muu vä... häh... häh!“¹ Hughes kavatses öelda saadikutele „härivad“, kuid väinud, kui alandavad, kui viletsad nad on, ei saanud ta muud öelda, kui ainult „vä...“ ja kassitas saadikuid kompleksidega. Hughes'i suhtumisest saadikutesse võib arvata, millist osa võis Eesti etendada tulevikus Ameerika ühendriikide poliitikas.

Tänavalt iseloomustab H. Pöögelmanu kodanlike Eesti välispoliitikat; „Meie lohiseme ju Balti-Vene poliitikas... Poola oheleku otsas. Eesti kodanlus on pööranud niva Pariisi tuule järele - Poola regi lohi-

¹ „Edasi“ nr. 168, 4. aug. 1922.

see prantsuse veoauto järel, ja eesti kelle
lööb tilpu Poda see taga. See on „meie
iseseisvus“!¹ Naime, et Eesti oli sõltuvuses
mitte ainult suurriikidest, vaid ka Pool-
last.

Oma välispoliitikat piiridis kodanlik
Eestis teravama hoida Nõukogude Venemaa-
ga. Selleks kasutati kõik ära. 1921. aasta
keskel saadeti Eestist kinni nõukogude va-
litsusele, milles nõuti uude inimeste va-
randuste tagasivandmist, kes olid põgene-
nud Venemaalt Eestisse, kuigi 1920. aasta
lepingus selbst punkti ei olnud. Väikes
süüdistati nõukogude valitsust selles, et
see vangistab kodanlike Eesti „uurajaid“
(samal ajal piisas kodanlikes Eestis ainult
paarist sõnast inimese vangistamiseks). Kõi-
ge rängem süüdistus nõukogude valitsu-
selle oli see, et endised Eesti kommunisti-
tegelased tegevat Nõukogude Venemaal so-
japropagandat kodanlike Eesti kahjuks.²

1921. aastal oli Nõukogude Venemaal väl-
jahäda. Kõik maailma lihtsad inimesed
tegid pingutusi, et aidata esimest sotsia-

¹ H. P. [Jögelmann], üks kaja, „Edasi“ nr. 285, 26. det. 1922.

² H. P. [Jögelmann], Märksused märgukirja juurde,
„Edasi“ nr. 176, 1. sept. 1921.

listliktu riiki. Samal seisukohal oli ka
eesti rahvas. Teid kas eesti kodanlus vägi-
meelsasti, et rahvas aitab Nõukogude Vä-
bariiki? Si. Selleks tehti igasuguseid takiste-
si. Mündi isegi riikangele, et rullati abri and-
mine vene rahvale. Eesti kodanluse loosun-
giks oli - aidata teised. Tä poliitikat ise-
loomustab H. Pöögelman järgmiselt: „Rusi-
kas sur peale ja kiinid kõnise, kui tööli-
ne tahab oma klassivendadele appi rutata.“¹
Hallparuni te suhtumist Nõukogude Venemaa-
se iseloomustab see, et väljaväda ajal müü-
di vilja Nõukogude Väbariigi hinwaga
600 rubla punda eest (Eestis oli samal ajal vil-
ja hinnaks 280-300 rubla punda eest).²

Kodanliku Eesti suhtumist Nõukogude maa-
se näeme ka sõjavägede vähendamise küsimu-
ses.³ Nõukogude valitsus tegi juba koduse
ja lõpul imperialistlikele riikidele ettepaneku
vähendada relvastatud jõude. Samal ajal,
kui Nõukogude Väbariik oli valmis vähen-
dama armeed 800000-est mehelt 200000-le

¹ H. P[öögelman], Röövahud Samaaria mehed,
„Edasi“ nr. 174, 30. aug. 1921

² H. P[öögelman], Nälgjäde üdi imejad, „Edasi“
nr. 191, 22. sept. 1921.

³ H. P[öögelman], Sõjavägede vähendamise küsimus,
„Edasi“ nr. 190, 1. sept. 1922.

mehele¹, suurenes imperialistlike riikide re-
vastatud jõud 7 miljonit meest (Emaalema-
sõja algul oli imperialistlike riikide ar-
meedes 5 miljonit meest).² Kodanlike Eesti
ei võtnud Nõukogude Venemaa ettepane-
kut vastu, sest „... meil oma sõjaväge
vähendada ei taha - meil ei ole midagi
vähendada”.³ Kodanlike Eesti kesksed
suhetusid asjasse veelgi ilbemalt: „Venemaa
saatke oma väed koju, pärast näeme,
mis teha tuleb”.⁴

H. Pöögelmann iseloomustab kodanlike Bes-
ti välispoliitikat 2 kiigist: 1) liitude
sõlmimine imperialistlike riikidega ja 2) Nõu-
kogude Venemaa vastane tegevus.

c) töölisliikumine.

Sõjajärgse revolutsioonilise kriisi perioo-
di põhiolulisemaks oli Eesti töörahva aktiivne
revolutsiooniline võitlus Eesti maa kommunist-
like Partei juhtimisel nõukogude võime

¹ H. P[öögelmann], üks kaja, „Edasi” nr. 285, 26. detš. 1922.

² H. P[öögelmann], olavus poliitilisel olukorral,
„Edasi” nr. 161, 10. aug. 1921.

³ H. P[öögelmann], Sõjavägede vähendamise küsimus,
„Edasi” nr. 190, 1. sept. 1922.

⁴ Sealsamas.

taaskehtestamise eest. Muurvangulist tähtsust selles töösujoores arenevas revolutsioonilises võitluses omas 1922. aasta, millal EKP asus ellu võima Tööraha ühise Väerunde taktikat.¹

Taltsaks teguriks rahvamasside koondamisel oli ajaleht. 1922. aasta algul hakkas Tallinnas ilmuma „Tallinna Tööleija“². Ajaleheveergudel võis avaldada artikleid töörahva võitlusest, ülevaateid rahvusvahelisest tööliikumisest, parteilisest kasvatusest jne. Pöögelmann märgib, et poliitiline teadlikkus oli Eesti 1922. aastal väga madal. Selle põhjust näeb ta eelkõige liialt kerges ja pealiskaudses suhtumises partei teooriasse.³ Sellele vää likvideerimiseks piistitab ta loosungi: „„Töörühmed“ kinniste uste tagant välja!“⁴ Kõrgelt hindab H. Pöögelmann ideoloogilise töö tähtsust rahvamas-

¹ H. Pöögelmann, Karm saatus, „Klassivõitlus“ nr. 4/5, 1924, lk. 3-6.

² H. Pöögelmann, Appi Eesti proletariaadile, „Edasi“ nr. 17, 24. jaan. 1922.

³ H. Pöögelmann, Parteilisest kasvatusest, „Edasi“ nr. 216, 1. okt. 1922.

⁴ Sealsamas.

sides, sest „... väärataad sa võitluse teelt, melab sind kurnamise halastamata haud“.¹

Teoses kodanluse alatu mõrtsukatööga (V. Kingissepa tapmine) avaldab H. Pöögelmann „Edasi“ rea artikleid,² milles paljastab kodanluse esmärke - võtta tööliiklassilt juht. Artiklis „Sugemete pudemed“³ on ära toodud „Postimehe“ artikkel, milles isegi kodanlus andis V. Kingissepale kõrge hinnangu. „Oli nüüd Kingissepp mis ta oli, aga ta oli ikka arukas poliitikamees. Nüüd, kus ta ära pussitasime, saime asemel Anveldi, ja ollega pole midagi peale hakata“⁴.

H. Pöögelmann näitab, et V. Kingissepa tapmine oli kodanluse poolt etteavatselised iiritus, mille teostajatele jagati keldelt 200000 marka. Samal ajal aga töötav rahvas nälgis. Kodanlus iseloomustab oma tegevust järgmiselt: „Meie armame raskusi oma lisakasust teie huvide eest võit-

¹ H. Pöögelmann, Oktoober ja Besti, „Edasi“ nr. 227, 7. nov. 1922.

² H. Pöögelmann, Valgekaartlaste timukate häbemata hirmutuste vastu, „Edasi“ nr. 105, 14. mai 1922.

H. Pöögelmann, Sugemete pudemed, „Edasi“ nr. 195, 3. sept. 1922.

³ „Edasi“ nr. 195, 3. sept. 1922.

⁴ Sealsamas.

leiate tapjatele autasuks, seepärast teile
palgatostmiseks ei jätku! Kiill-gga pi-
gustame sellegi autasu veel mitmesordset
teie rahast välja." ¹ H. Pöögelmann jälgib
teraselt sündinusi Eesti ja igale natuke-
negi tahtsale sündinusele vastab ta
artikkeliga. 1921. aastal suri Petrogradis
noor eesti tööline Jaan Linder. H. Pöögel-
mann näitab, et J. Linderi tööloos tap-
jaks oli kodanlikus Eesti vankla, mis mur-
dis noore töömehe tevis. ²

H. Pöögelmann jälgib klassivõitlust
Eestis ja avaldab "Edasis" artikleid, ³ mil-
les näitab klassivõitluse käiku ka Noiu-
kogude Venemaal elavatele eestlastele.

H. Pöögelmann tõi esile revolutsioonilise
situatsiooni kujunemise 1923-24 aastatel
kodanlikus Eestis. Ta näitas, et sellistes po-
liitilistes ja majanduslikes tingimustes,
nagu need valitsesid kodanlikus Eestis, oli
töötavatel hulkadel võimatu endist viisi edasi
elada. Seetõttu "Võitlus kurwajatega te-

¹ H. Pöögelmann], Autasu V. Kingissepa mõrtsukatele,
"Edasi" nr. 232, 20. okt. 1922.

² H. Pöögelmann], Jaan Linderi haaval, "Edasi" nr. 184,
13. sept. 1921.

³ H. Pöögelmann], Oktoober ja Eesti, "Edasi" nr. 227,
7. nov. 1921.

H. Pöögelmann] Võitluse loetelu Eesti, "Edasi"
nr. 173, 10. aug. 1922.

rahu järgi kindlalt ja tihenes 1. detsembril 1924. aastal Tallinnas sõjariistus illestõusuks.¹ Samuti ei suutnud Eesti kodanlus enam endiselt „demokraatlike“ lubadustega valitseda, tema kõige tagurlikumad ringkonnad hakkasid nüüd parlamentlikku korda maha tegema ja ette valmistama fašistliku diktatuuri kehtestamiseks.² See oli kuni senini nii eksploateeritavate kui ka eksploateerijaid haarav kriis kodanlikes Eestis.

Hinnates majanduslikku ja poliitilist olukorda kodanlikes Eestis 1. detsembri rehvastatud illestõuse momendil, kirjeldas H. Pöögelman, et tingimused tööliste võidukaks illestõusuks olid objektiivselt olemas. Illestõus nurjus tema arvates sellepärast „... et olemasolevate jõudude ära kasutamisel vigu tehti, et korralduses puudusi oli ja osalt ennevägemata takistused ette tulid, mis proletariaadile kiiresaamise töi“³

¹ H. Pöögelman, Majandusline kriis Eestis, Leningrad 1932, lk. 18.
² H. Pöögelman, Kaks aastat fašistlikku diktatuuri Eestis, Leningrad 1936, lk. 3.
³ H. Pöögelman, Klassivõitluse ajalugu, Leningrad 1928, lk. 141.

Hoodimata sellest, et relvastatud vägias-
 tunist kõikjal oodati, tuli see besti kodanli-
 kule valitsusele täiesti ootamatusega. Hõlvatud
 olid illestõuse esimesel silmapilgul ka sõja-
 vägihid — peale kindral Pödderi, kes oma rat-
 sasalgaga siinukorra päästis — kui ka polit-
 seiõimud.

Kodanlus tunnistas kõige isegi, et
 ta võim noatera peal oli seisnud.¹ Seda
 suurem oli ta viha illestõusnud proleta-
 riiaadi vastu, kui revolutsioonikate oli maha
 surutud. Selles vihas leidsid nüüd
 kõik kodanlikud parteid ja sotsialistid
 ühise keele, ühise „platvormi“, millel ühine
 koalitsioonivalitsuski loodi. Nagu alati, nii
 panti ka praegu kodanlus kõige jälgima
 üllasande tööliste käigutamises sotsialistide
 peale.

1. detsembril illestõus oli võitluses võrd-
 lemissi vähe ohureid nõudnud: lahingutes
 lahuges 23 inimest.² Relvastatud illestõusele
 järgnenud terrori ohurite kohta püüdi-
 vad kindlad andmed, kuid aja jänduse

¹ J. Laidoner, Besti iseseisvuse 10. aastapäev, „Täja“
 24. veebr. 1928.
² H. Pögelmann, Klassivõitluse..., lk. 142.

ja teiste allikate¹ järgi oleksid need järg-
 mised: peale võitluses langenute tapeti koh-
 tuotsuse põhjal 102 inimest, umbes 150 in-
 mest saadeti ligi 700 aastaks vanglatesse
 mädanema, millest 450 aastat oli sunnitööd
 ju. Kõiki kokku võttes sai 1. detsembri
 sündmuste pärast isegi ametlikult avalda-
 tud arvannete järgi enam kui 500 in-
 mest valge terrori verist keitl tunda.

Töödud andmed w ole aga täielikud,
 sest siin peenduvad: 1) teiste diviiside
 (väljaarvatud 1. diviis) poolt toimepandud
 metsikused; 2) massilised vangistamised
 Tallinnas; 3) ülestõusu käigus tapetud sõja-
 väelased; 4) jälitamise cest põgenenud in-
 mesed; 5) isikud, keda kodanlus ei saanud
 vanglasse heita, kuid kes jäid kahtluse al-
 la ja keda püüti „demokraatlikult“ hä-
 vitada.²

¹ H. Pöögelman, Rasta demokraatlik koledust,
 „Edasi“ ^{nr. 275} 1. det. 1925.

H. Pöögelman, 1. detsembri 1 aastapäev, „Klassi-
 võitlus“ nr. 69/70, 1. det. 1925.

H. Pöögelman, Simeurite kunsti kursused,
 „Edasi“ nr. 47, 26. veebr. 1925.

² H. Pöögelman, Klassivõitluse..., lk. 143.

Liüüasaamine ja sellele järgnevad val-
ge terror ei suutnud murda töölisklassi
ja ta avangardi, EKP, võitlusvaimu, kes
".... ei ole nõrkevad, ei ole heitunud meelt
ega kaotanud julgust, sest ta teab, et kõi-
gest koledestest hoolimata võit peab lõpu-
likult jääma töörahvale. Selles kindlas
teadmises sammub ta, mälestades langen-
nud ohvreid — kaotustelt võidule".¹

Tõrkevõttes näeme, et H. Pöögelman, käsitledes Eesti kodanlike diktatuuri esimese Maailmasõja-järgse kriisi aastatel, väitab, et need tingimused, millistesse sattus majanduselu Eesti pärast Tartu rahu, ei vastanud objektiivselt tema edasise arengu huvidele, kusjuures kogu majandusliku pi-
durdavaas üldpõhjuseks olid valitsevad ka-
pitalistlike tootmissuhted. Sellisel juhul oli ka Eesti kodanlike diktatuuri poliitiline pealiskihitus läbinisti võrkevad, mida iseloo-
mustas kodanlike parteide omavaheline kak-
lus riigi tulvallikate juurde pääsemiseks ning kodanlike tagurlike ringkondade ette-
valmistused fašistlike diktatuuri kehtesta-
miseks.

¹ H. Pöögelman, Aasta demokraatlik koledest,
"Edasi" nr. 275, 1. det. 1925.

2. Nõukogude Liidust

Poliitilises mõttes võitis sotsialism meie
 maal 1917. aastal seoses Suure Sotsialistlike
 Oktoobrirevolutsiooni võiduga. Majanduses, eriti
 põllumajanduses, domineeris aga väikemaja-
 pidamine, mis lõi pinna eramaanduse kas-
 tuseks. 1920. aastal oli tööstustoodang Nõukogu-
 de Venemaal langenud 95% ja põllumajanduses
 viigasaak 60% võrreldes sõjaseelse tase-
 mega¹. Näitest näeme, et põllumajanduses vä-
 henes eramaanduse osatähtsus protsentuaal-
 selt palju vähem kui tööstuses. Arvestamata
 ei saa me jätta seda, et viigasaak oli lange-
 nud rohkem kui 2 korda. Selle tõstmiseks
 ettevõetud abinõude realiseerimisel käigus pi-
 di paratamatult maal kasvama eramaandu-
 se osatähtsus. Viimane ei oleud nõukogude
 valitsusele enam ohtlik, sest põhilised toot-
 misvahendid olid natsionaliseeritud. Suurtöös-
 tuse illeshitamiseks tuli kindlustada liite
 talurahwaga. Kodusõja ajal rehtis riigis sõja-
 kommunismipoliitika, mille edasikestmine pea-
 le sõda end enam ei õigustanud, sest ta
 võttis talupoegadelt huvi saagi suurendamiseks.
Samuti ei antud põllumajandusele mitte mida-

¹ H. Pöögelmann, Meie uus majanduspoliitika,
 „Edasi“ nr. 173, 27. aug. 1921.

gi tagasi, mis ähvardas viia mas täieli-
ku väjakurnamiseni.

Arvestades neid asjaolusid võttis nõuko-
gude valitsus kasutusele uue majanduspoliiti-
ka, mille eesmärgiks oli tõsta viljasaaki ja
kaotada kurnamisvõimalus maal.¹ Napi alu-
seks oli toitlusmaks, mis „... on üks osa sellis
poliitikas, mille eesmärgiks on kindlustada
proletariaadi majanduslikku olukorda.”²

Napi erinevus sotsialismipoliitikast
seisab selles, et talupojad andsid riigile tea-
tud hulga vilja, kuna ülejäänud osaga või-
sid talitada oma äranägemise järgi. Selle
ülejärgi koondamine riigi kätte pidi toimue-
ma kooperatiivide kaudu spekulatsioonivõim-
loidmiseks.

H. Pöögelmann märgib, et nep on 1922. aas-
tal andnud häid tulemusi; mille näiteks
on septembrikuu viljamaakvotaani täitmine
ja osaline ületaminegi Looke-Venemaal.³ Põl-
lumajanduse olukorra paranemist näeb ta
ka selles, et Nõukogude Venemaa loobus

¹ H. Pöögelmann, Meie uus majanduspoliitika,
„Edasi” nr. 173, 27. aug. 1921.

² Sealsamas.

³ H. Pöögelmann, Viljamaaku kogumine, „Edasi”
nr. 219, 5. okt. 1922.

1922. aastal põllumajandussaaduste sisseveost tööstus- ja põllumajandusmasinate kasuks.¹

Põllumajanduse taastamine oli 20-ndate aastate algul peamine, sest tuli likvideerida toiduainete puudus. Selle kõrval näeb H. Pöögelmann, et tee kommunismile lähemalt suurtööstuse kaudu, mis on selles majanduslikuks aluspothjaks, millele tuginedes areneb kommunismi kaudu jõud-talurahvas.² Ainult siis, kui on loodud rasketööstus, mis varustab põllumajandust masinatega, võib asuda väikemajapidamiste kollektiviseerimisele.

H. Pöögelmann mõistis neid tohuluid raskusi, mis tuli ületada suurtööstuse loomisel. Oli tarvis tooraineid, masinaid, kütteaineid, tööjõudu jne., mille tootmisele tuli kohe asuda. Suurtööstuse loomisel näeb ta ühte tegurit tööviljakuse tõstmises. Teisels tuleb suurtööstust paremini varustada tooraine ja sisseaadetega. Kolmandaks tuleb anda suurtööstuse ettevõtetele kõige paremad looned. Nelyandaks tu-

kuidas
toota
tööjõudu?

¹ H. Pöögelmann, 3 rööbasjoont, „Edasi“ nr. 175, 12. aug. 1922.

² H. Pöögelmann, Meie uus majanduspoliitika, „Edasi“ nr. 174, 30. aug. 1921.

leb anda ettevõtete jehatustele võimalikult suurel määral. Ühendaks tuleb tööstuste huvi tootmise vastu ja muudaks tuleb pidada täpselt arvestust.¹

H. Pöögelmann näeb, et näukogude valitsus võib kasutada ettevõtete rendileandmist ja kontsessiooni, mille eesmärgiks on tõmmata võimalikult rohkem erakapitale tootmisse.² Raskustele vaatamata õnnestus näukogude rahval 1922. aasta lõpus tööle rakendada suuremad tööstusettevõtted, mille tulemuseks kerge tööstuse toodang tõusis 25-30% võrreldes sõjaajal tasemega.³

Pöökumajanduse ja tööstuse kõrval osutab H. Pöögelmann suurt tähelepanu kaubandusele. 1921-22. aastal seisis esikohal transiitkaubandus läbi Eesti, sest Petrogradi sadam on talvel kinni külmunud. H. Pöögelmann näitab, et 1922. aasta esimesel poolel Näukogude Venemaale Eesti, Läti ja Soome kaudu veetavast 31170 vagunist toodi 20916 kodumaise Eesti kaudu; välja veeti aga Eesti kaudu Lääne-

¹ H. Pöögelmann, *Meie uus majanduspoliitika*, „Edasi“ nr. 174, 30. aug. 1921.

² Sealsamas.

³ H. Pöögelmann, *Jalgealune kõveneb*, „Edasi“ nr. 286, 27. det. 1922.

Euroopasse 1847 vagumst 1118 vagumst.¹
 Transiitkaubandusel olid omad raskused:
 piirikiisimus, erinev valuuta jne. Samal
 ajal võidi kasutada ka teist võimalust
 kaubavahetuses välisriikidega - Petrogradi
 sadamat, mille läbitaskuvõime oli 1922. aas-
 ta augustis sama suur, kui transiitkau-
 bandusemaht 1922. aasta esimesel poolel.²
 Petrogradi sadama aastaringseks kasuta-
 miseks võeti 1922. aasta sügisel tarvituse-
 le rida abinõusid: koondati Petrogradi
 alla tuguvad laevad ja toodi siia mi-
 tu jäälohkujat, et hoida kaubatee jääst
 vaba.³ Ühes teguriga, mis soodustas
 kaubavahetust, oli näinkogude rubla
 kursi kindlustamine. H. Pöögelman ar-
 vab, et on "... väga võimalik, et Ven-
 maa esimesena käigust Euroopa riikidest
 oma rahakursi kindlustada suudab".⁴

Nepi ajal paranes tunduvalt olukord

¹ H. Pöögelman, Transiitkaubanduse kiisimus,
 "Edasi" nr. 197, 9. sept. 1922.

² Sealsamas.

³ H. Pöögelman, Talve vastu, "Edasi" nr. 236,
 25. okt. 1922.

⁴ H. Pöögelman, Jalgealuse kõveneb, "Edasi"
 nr. 286, 27. det. 1922.

põllumajanduses, tööstuses, kaubanduses ja teistes rahvamajandusharudes. Koos sellega ähvardas nõukogude valitust uus hädaoht, sest neipi ajal oli erandjuhul võimalus laieneda ning lämmata riiklik sektor tööstuses ja muudela valitsemises põllumajanduses. Seejärel keris üles loosung: „Kes seda?“ Põhinäitus seisis selles, kas nõukogude rahvas suudab üles ehitada suurtööstuse.

„Mille langeme, kui me ei jässa riiklikku suurtööstust valdavale kõrguolele tõsta; me võidame, kui võidule jõuame ühe proletarise suurvalmistuse.“¹

1922. aasta augustis kirjutas H. Pöögelman „... Nõukogude Venemaa poliitiline ja majandusline elu läheb järjekindlalt, kuigi pikkamisi ja raskest, mäest üles“² Samal ajal „... kodanline ilusakord veeb peatamata mäest alla“³ Kominterni V kongressil 1922. aastal märkis Lenin, et nep päästis Nõukogude Venemaa.⁴

¹ H. Pöögelman, Mille uus majanduspoliitika, „Edasi“ nr. 175, 31. aug. 1921.
² H. Pöögelman, 3 tööajast, „Edasi“ nr. 175, 12. aug. 1922.
³ H. Pöögelman, Jalgealus kõveneb, „Edasi“ nr. 286, 27. det. 1922.
⁴ V. I. Lenin, Teosed, kd. 33, lk. 390.

Majanduslik uleshitustöö pööras algusest peale raskustega kokku: 1) tööstussaaduste omahinna tõus ja 2) põllumajandussaaduste hindade langus.¹

Kuigi VK(6)P XII kongress võttis vastu rea otsused „kääride“ kõrvaldamiseks, ei oleud neil tõsisemaid tulemusi. Vääruraha olukorra halvenemisele mõjus veelgi kaasa 1923. aasta võrdlemisi hea viljasaak, kui ulesostjad teraviljahinnad alla löid ja tööstussaaduste hinnad kõrgelt kerkisid. Siia juurde tuli veel rubla kursi peadpööratav langus 1923. aasta teisel poolel,² mille tagajärjeks oli taluraha ostuvõime vähenemine, tööstussaaduste müügituru kitsenemine. See tõi kaasa terava tööstuskriisi: kaubad jäid seisma, kooperatiivid muutusid maksuvõimetuks. Tõhti ei saadud tööpalga õigel ajal väga maksta, mis põhjustas rahutusi tööliste hulgas.

Raskest kriisist pääsemiseks tuli tööstussaaduste omahinda tunduvalt alandada ja vähendada kaubanduse pealiskuluisid, milleks vahendati mitmesuguseid vahelilisi tootja ja tarbija vahel.³

¹ H. Pöögelman, Silmapilgu tähtsam ulesanne, „Edasi“ nr. 209, 13. sept. 1925.

² H. Pöögelman, Rahareform, „Oras“ nr. 3, 1925, lk. 30.

³ Sealsamas, lk. 31.

Vähtsamaks tulemusets, milleni viis 1923. aasta teise poole kriis, oli kiiustamine rahareformi läbiviimisega. Juba 1922. aasta lõpul oli riigipank wakanud väikesel arweel „pangapileteid“ välja andma, mis rindlustati välisriikide valutaga.¹ Need pileteid nimetati tserwoonetsiteks.² Rahakursi langemisel wõeti kaubanduses tserwoonetseid, mille wäärtus ei kõikumud, heameelega vastu. Pikkamisi kaswas nende hulk, ilmselt, et wäärtus oleks langenud. Juba 1923. aasta sügisel wõis enam-wähem järele olla, et tserwoonetsikursis jääb piisima, kui nad paberraha asemel käima panakse. Nende hulka taheti pikkamööda suurendada ja 1924. aasta maiskus näukogude rebla asemel käibele lasta. Kuid reblakursi peadpöörtau langus aasta vahetusel, mis ähwardas kogu majanduse segamini paisata, seundis juba webruaril algul (1924) tserwoonetsikursile üle mineema.

Rahareformi õnnestumise põhjusi analüüsimises tõi H. Pöögelmanu esile järgmised asjad:

- 1) väliskaubanduse aktiivne bilanss;
- 2) riigihisselulekulud katsid peaaegu täielikult wägaminekulud;
- 3) rahaline aluspõhi-tserwoonets, mis

¹ H. Pöögelmanu, Rahareform, „Oras“ nr. 3, 1925, lk. 32.

² H. Pöögelmanu, Tserwoontsi kolmawdatus aastapärawas, „Edasi“ nr. 278, 4. detsember, 1925.

juba 1923. aasta lõpul moodustas $\frac{4}{5}$ kõigest käibelolevast rahast; 4) rahva soov uue rubla kursiga raha järgi.¹

Üga kõrgelt hindas uut rahareformi Lenin, kes Kominterri IV kongressil ütles: „Tõesti tähtis küsimus on meil rubla stabiliseerimise küsimus. Selle küsimuse kallal töötavad meie kõige paremad jõud ja sellele ülesandele anname meie otsustava majandusliku tähtsuse. Lähem meil korda pikemas ajaks ja pärastpool koguni jäädavalt seda rubla stabiliseerida, siis oleme võitnud.“²

Kindel rahakursi andis tugeva toetuse majanduse taastamisele. Tsearanis tehti seda maal, kus talurahva seisukord märksa paranes. Tunduvalt suurenes ka tööstustoodang, mis sõja-kommunismipoliitika aastatega oli äge suure sammu edasi astunud. Sae- ja naftatööstus andsid juba 50% sõjaeelsest toodangust, raua- ja metallitööstus olid eelmise aastaga võrreldes üle 100% tõusnud, kergetööstus andis sõjaeelsest toodangust 70%. Sõjaväes moodustas 60% ja tööpalk 65% sõjaeelsest. Põllumajanduses ulatus kiirvõit 80%-ni sõjaeelsest tasemest.³ Andmetest näeme,

¹ Hans Pögelmann, Rahareform, „Oras“ nr. 3, 1925, lk. 32-33.

² V. I. Lenin, Teosed, kd. 33, lk. 386.

³ H. Pögelmann, Klassivõitlus..., lk. 116.

et 1924. aasta lõpus oli Nõukogude Liit saanud üle majanduslikust kaost ja võis järgmisel aastal üle minna koguma industrialiseerimisele.

H. Pöögelmanen mäistis neid suuri ülesandeid, mis seisid Nõukogude Venemaa ees peale kodusõja lõppu. Näidates arende kaales, mis viitab tema tohutule tööle Venemaa majanduse avalüürimisel, Nõukogude Venemaa majanduslikku kaost peale sõda, andis ta õige hinnangu uuele majanduspoliitikale; ta ei jätnud kahe silma oahela neid vastusi, mis tekkisid neil ajal maa ja linna suhetes. Iseloomustades rdhareformi, näitas H. Pöögelmanen, et selle läbirõimise vajadus kasvas välja konkreetselt ajaloolisest olukorrast, mis kujunes Nõukogude Liidus neblakursi langemuse tagajärjel.

Võttes kõkke H. Pöögelmaneni publitsistlikku tegevust me näeme, et suurem osa ta artikleid on pühitatud kahel esmärgel:

1) töötava rahva revolutsioonilise liikumise areendamise, milles "H. Pöögelmanen on hulkade liikumapaneev hing, selle tulisele õhuta- ja mitte ühegi agitatori sõnad ei kuulu siigavamale töörahva hulkade hingesse, keei seda sm. Pöögelmaneni pühitused ja kõned."⁴

⁴ O. Rästas, H. Pöögelmanen, "Edasi" nr. 290, 31. det. 1925.

2) rahvahulkaade silmaningi laenuelanuone „nuda ta teeb paremini, vaimukamalt, kui keegi tahe, tabades helekade meeleolu ja silmapilgu koha-seid aineid, tuues neis esile rahvusvahelise po-litika keerdreisimusi lihtsalt ja ausaadavalt, mis kasvatavad töörahvas julgust ja usku oma jõu ning võidu sisse“¹

Tzarnilgsest informeeritud bolshevistlikee ajakirjanike ja publitsistina kirjutas H. Pöögelmann iga väiksemagi ühiskondlike tahtsu-sega sündumise puhul sütitavaid artikleid. Sõ-ravmeelselt, kirglikult ja loogivalmilt astus ta alati väga igasuguse oportunisti vastu ja kaitses jäyikindlalt töörahva huvisid.

Ajakirjaniku töö kõrval andis H. Pöögelmann välja ka publitsistlikee brošüü-re, milles ilmusid „Edasi“, „Klassivõitluses“ jt. väljaannetes avaldatud artiklid, ning tõlkus Eesti keelde „Karl Marxi“, VK(b)P programmi, „Parempoolse“ lastehaiguse kom-munismis“ ja teisi marksismi-leninismi klassikute teoseid ning rahvusvahelise töö-lisliikumise dokumente.

¹ O. Rästas, H. Pöögelmann, „Edasi“ nr. 290, 31. detsembr. 1925.

Lõppsõna

1917. aasta oktoobris toimunud maaleva ajaloo suurim pööre — Venemaal, ühel kuusendikul maailmast, kukutas töötav rahvas kommunistlike partei juhtimisel kodanliku korra ja kehtestas nõukogude võimu. Järgnes 3 aastat pingutavat võitlust sisel- ja välisvaenlastega, millest Nõukogude Venemaa tuli välja võitjana. Lõpajärgse kahe aasta pidid otsustama küsimuse, kas Nõukogudemaa jääb püsima või ei.

Nendel aastatel loodi ka Eesti maa Kommunistlik Partei. Noore kommunistlike partei ees seisis tõsine eesanne: saavutada juhtiv koht töölisklassis, ühendada töölisklass ja talurahvas ning kukutada kodanlik diktatuur. Tõhutu töö nende eesannete täitmisel tegi ära H. Pögelmann, kes „... üks neist vähestest on, kes Eesti maa töölisklassi esimestest revolutsiooni-

lusest liikumisest saadik... kogu aja järje-
 kindlalt revolutsioonilise marssismi alustel
 seistes on töörahvahulka aja eest võideld-
 nud, pealegi aines, kes kogu need sünd-
 mused, pööretest vallatud ja rasked
 aastad Eesti võitleva töörahva esotsas
 ja juhtival kohal on töötanud."¹

Kogu oma töövoime ja oskused pani
 H. Pöögelmanen töörahva huvide teenistusse.
 Ta on üks neidest haruldastest inimeste-
 wa tegelastest, kel isiklikku elu peaaegu
 ei olnud. Kogu tema elu teadlik sa-
 oli võitlusele ja ühiskondlikule tööle
 määratud. Sellepärast naisuguste revo-
 lutsionäride elu ja tegevus, nagu H.
 Pöögelmaneni oma, on tähtsamaks allii-
 kaks, kust võime töölisliikumise mitme-
 suguseid võitluse vorme ja klassijõu-
 dude vahetordi tähele panna.

Väljapaistva ajamüraikuva, suurepära-
 se kõnetõhkeva, tööloorganisatsiooniva ja
 andeka pedagoogiva tegi H. Pöögelmanen
 rohkem kui 30 aasta kestel ära suure
 töö Eesti proletariaadi kasvatamisel ja
 tema revolutsioonilise võitluse juhtimisel.

¹ J. Anvelt, Im. Hans Pöögelmanen, "Klassivõitlus"

Oma elu viimasel aastakümnel töötas H. Pöögelmann pedagoogina Lääne Töeharusrahvaste Kommunistliku Ülikooli Leningradi osakonna eesti sektoris ja Hertzsi-nimelises Riiklikus Pedagoogilises Instituudis.

1938. aastal langes H. Pöögelmann alusetult Stalini isikukultuse ohvriks. Seoses ta rehabiliteerimisega pärast NLKP 20. kongressi seisab ta tänapäeval koos V. Kungisepa, J. Aaveldi ja teistega võitlejate esireas, kes püüdnud kogu oma elu võitlusele töörahva vabastamise eest.

Sama mälestuseks on püstitatud Tallinnas Inakra ja Lembitu tänava vahelises pargis tagasihoidlik beist, mis meenutab meile Inimest, kes andis oma elu võitluses narkogude Eesti eest.

О деятельности Ганса Тёгельмана
в годы 1920-1925

Резюме

В 1919 году в международном рабочем движении произошло событие заслуживающее всеобщего внимания — был создан Коммунистический Интернационал. В этом международном рабочем объединении участвовал Ганс Тёгельман от имени Компартии Эстонии. Он активно участвовал в работе всех Комитетов (исключая VII), он был избран членом контрольной комиссии и Исполнительного Комитета. Наряду с работой в Комитете Ганс Тёгельман много помогал организации Компартии Эстонии в 1920 году. Он выработал проект программы Компартии Эстонии, разработал некоторые вопросы в области стратегии, тактики и организационной деятельности. Несколькратно был он избран в ЦК Компартии Эстонии.

Наряду с партийной работой в годы революционного кризиса Ганс Пёзельман отдавал свои силы & педагогической работе. Он преподавал в Рабочем Университете Эстонии, который был открыт в 1919 году и в Высшей Партийной школе. В обоих учреждениях, где главной целью была подготовка кадров, он читал политэкономико и историю рабочего движения. По воспоминаниям студентов он был замечательным преподавателем и общественным активистом. Связи с большой нагрузкой освобождены Ганса Пёзельмана в 1922 году от педагогической работы. Всео энергично он занял теперь работе в Комитетом и ЦК КП Эстонии.

Как активного сотрудника его знали и в редакциях газет "Эдази", и "Коммунист"; журналов "Классовый мир", "Ора" и т. д. Как большевик-журналист Ганс Пёзельман откликался на каждое общественно важное событие пламенными речами и статьями. Страстно и остроумно, всегда готов дать отпор, выступал он против всякого оппортунизма и последовательно защищал интересы трудящихся.

Kasutatud kirjandus

I Marksismi-leninismi klassikute teosed

Lenin, V. I., Teosed, kd. 18, Sln. 1953.

Lenin, V. I., Teosed, kd. 28, Sln. 1955.

Lenin, V. I., Teosed, kd. 31, Sln. 1955.

Lenin, V. I., Teosed, kd. 33, Sln. 1955.

Vastupid
pealung

II kirjandus

EKP I kongress, Dokumentide ja materjale,
Sln. 1960.

EKP II kongress, Dokumentide ja materjale,
Sln. 1963.

Eesti NSV ajalugu, Täiendatud 4. Naar, Sln. 1957.

Eesti Töörühva Kommuun, Dokumentide ja ma-
terjalide kogumik, Sln. 1958.

Kirgissepp, V., Tsesisvuse ikke all, Sln. 1953.

Kolm aastat. Kogu Oktobrirevolutsiooni' aas-
tapäevaks, Petrograd 1920.

Liebman, A., EKP loomise ajaloost, Sln. 1960.

Liebman, A., EKP sõjajärgse revolutsioonilise
kriisi aastail (1920-1924), Sln. 1961.

- Majak, R., Hans Pöggelmann. Revolutsiooni
lipukandjad, I osa, Jev. 1962.
- Pöggelmann, H., Valged vererivad ja nende
kaasariitajad, Petrograd 1921.
- Pöggelmann, H., Klassivõitluse ajalugu, Lening-
grad 1928.
- Pöggelmann, H., Majandusline kriis Eestis,
Leningrad 1932.
- Pöggelmann, H., Kaks aastat fašistlikku
diktatuuri Eestis, Leningrad 1936.
- Saarnit, H., Kodanlik Eesti sõjajärgse
revolutsioonilise kriisi aastail (1920-24), Jev. 1958.
- Sülivask, K., Eesti Oktoobrirevolutsiooni ja
kodusõja perioodil 1917-1920, Tartu 1952.
- Trellide taga. Mälestusi ja dokumente
eesti kommunistide võitlusest kodanli-
kus vanglas, Jev. 1962.
- Ülevaade EKP ajaloost, II osa, Jev. 1963.

III Perioodika

- a) ajakirjad
- „Klassivõitlus“ 1920-25.
- „Noored kommunaarid“ 1922.
- „Oras“ 1923-25.

b) ajalehed

"Edasi" 1920-25.

"Kaja" 1928.

"Kommuunist" 1920-25.

"Шопрово-Промышленный Бюллетень" 1923.

"Шопрово-Промышленный Курьер" 1923-26.

"Шопрово-Промышленная Газета" 1926.

IV Arhiivid

Estimaa Kommunistliku Partei Arhiiv.

*Võimalik
uuestas.*

f. 247, nim. 19. s. - ü. 47.

Государственный архив Октябрьской революции и Социалистического строительства Ленинградской области,

f. 1912, nim. 6, s. - ü. 9, 12 ja 27.

V Mälestused

Afanasjev, J., Mälestused H. Pööglmannist.

Leitsinskaja, J., Mälestused H. Pööglmannist.

Paas, A., Mälestused H. Pööglmannist.

Pööglmann, H., Kirjad abikaasa Juliale.

Saulap, A., Mälestused H. Pööglmannist.

Tütar, L., Mälestused H. Pööglmannist.

Totsel, E., Mälestused H. Pööglmannist.

Vigla, A., Mälestused H. Pööglmannist.

Mus.?

Sisukord

Sissejuhatus	lk. 2
<u>I</u> peatükk	
H. Pöögelmani tegevusest Kominternis ja EKP keskkomitee välisbiroos 1920-25. aastail	lk. 13
<u>II</u> peatükk	
H. Pöögelmani pedagoogilisest tegevusest ja tööst Loodioblasti Kaubapalatis 1920-25. aastail	lk. 34
1. H. Pöögelmani pedagoogilisest tege- vusest	lk. 34
2. H. Pöögelmani tegevusest Loodioblasti kaubanduspalatis	lk. 43
<u>III</u> peatükk	
H. Pöögelmani publitsistlikust tege- vusest 1920-25. aastail	lk. 56
1. Kodanlikest diktatuurist Eesti	lk. 60
2. Nõukogude Liidust	lk. 81
Lõppsõna	lk. 92
Resümees	lk. 95
Kasutatud kirjandus	lk. 97